

REPRESIJA JUGOSLAVENSKOG KOMUNISTIČKOG REŽIMA PREMA KATOLIČKOJ CRKVI U ISTRI (1945.-1947.)

Stipan TROGRLIĆ, Pula

U radu se, na temelju arhivskih vrela, tiska i literature, analiziraju neke od represivnih mjera koje je jugoslavenski komunistički režim koristio protiv Katoličke crkve u Istri u prve dvije poratne godine. Kao totalitarni sustav, u stalnom strahu od »unutarnjeg« neprijatelja i njegove sprege s »vanjskim« neprijateljem, svoju je egzistenciju dobrim dijelom osiguravao stalnim podgrijavanjem ideje o zavjereničkim planovima naprijatelja, među koje je neizostavno ubrajana i Katolička crkva. Pa i onda kad je istarsko hrvatsko svećenstvo pokazalo kooperativan odnos prema komunističkom režimu, taj se režim, ukopan u svoje komunističko-staljinističke ideološke sheme, nije mogao osloboditi shvaćanja o Crkvi kao potencijalnom neprijatelju prema kojemu treba koristiti mehanizme državne represije. Sitno popuštanje na manifestacijsko-pojavnoj razini i krupno stezanje na sadržajnoj razini prema hrvatskom kleru pratila je demonizacija i progoni talijanskih svećenika i biskupa, porečko-pulskog Raffaelea Radossija i tršćansko-koparskog Antonia Santina, po nacionalnosti Talijana. Zbog njihova neslaganja s politikom komunističkog režima i zalaganja za ostanak Istre pod Italijom nazivani su slugama fašizma i međunarodnog imperijalizma.

KLJUČNE RIJEČI: Istra, Katolička crkva, NOP u Istri, represivne mjere, hrvatsko svećenstvo, talijansko svećenstvo, Antonio Santin, Raffaele Radossi.

Uvod

Komunistička partija Hrvatske (dalje: KPH), rukovodeća politička snaga Narodnooslobodilačkog pokreta (dalje: NOP) u Hrvatskoj, na početku oružanog otpora njemačkoj i talijanskoj okupaciji godine 1941. u svoj oslobodilački program nije uključila Istru jer je ova kao dio Kraljevine Italije bila u nadležnosti Komunističke partije Italije (dalje: KPI). Kako organizacije KPI, sve do kapitulacije Italije nisu bile za podizanje oružanog ustanka, KPH je već u ljeto 1941. počela slati »agente« koji su imali zadatak organizirati partijske ćelije i Narodnooslobodilačke odbore (dalje: NOO) te tako stvoriti pretpostavke za podizanje oružanog ustanka protiv fašističke okupacijske vlasti. U početku su se članovi KPI otvoreno suprotstavljali oslobodilačkom pokretu koji je dolazio iz Hrvatske i Slovenije. Dugo

vremena smetao im je nacionalni program NOP-a – sjedinjenje Istre s Hrvatskom. Tek nakon kapitulacije Italije, zajedničkom borbom s Hrvatima i Slovencima protiv njemačkog okupatora, talijanski komunisti prihvatili su borbu za sjedinjenje Istre s Hrvatskom u Jugoslaviji, ali ni tada zato što bi to bilo u skladu s borbom naroda na samoopredjeljenje već zato što će zemlja s kojom se Istra treba sjединiti biti komunistička Jugoslavija.¹

Znajući za jasnu antifašističku i nacionalnu orijentaciju istarskog »slavenskog« (hrvatskog i slovenskog) svećenstva, Ljubo Drndić, jedan od organizatora ustanka u Istri, još u proljeće 1942. sastao se s tinjanskim župnikom Zvonimirom Brumničem. I jedan i drugi bili su svjesni idejno-svjetonazorskih razlika između vodstva NOP-a i Crkve, ali i mogućnosti nadilaženja tih razlika u ime zajedničkog cilja – oslobođenja Istre i njezina priključenja matici Hrvatskoj. I sam Drndić priznaje kako jedan neformalan sastanak nije bio dovoljan da se uklone sve razlike koje su opterećivale međusobne odnose.²

Sve do kapitulacije Italije (rujan 1943.) NOP je u Istri marginalna pojava pa je i njegov odnos prema Katoličkoj crkvi u Istri bio više načelne nego praktične naravi. Pred kapitulaciju Italije u Istru dolaze tzv. »terenci«, članovi KPH sa zadatkom da ustroje partizanske jedinice i organiziraju ustanak. Ti »terenci«, znajući za utjecaj hrvatskoga svećenstva kod vjernika, stupaju u kontakt sa svećenicima kako bi ih oni povezali s narodnjacima – uglednim i poznatim nacionalnim djelanicima. U susretima sa svećenicima i narodnjacima »terenci« umjesto klasno-revolucionarne retorike u prvi plan stavljaju plan nacionalnog oslobođenja. Svjesni su, naime, bili da je mobilizacija istarskih Hrvata i Slovenaca na jasnom programu nacionalnog oslobođenja, a nikako na marksističko-lenjinističkom govoru o revolucionarnom preobražaju društva.³ Ipak, već za vrijeme Rujanskog ustanka 1943. i tzv. »kratke slobode«, uobičajenog naziva za vrijeme od kapitulacije Italije do njemačke (Rommelove) ofenzive početkom listopada, očitovat će se revolucionarno-klasna retorika i praksa od koje je stradala i Crkva u Istri, kao jedan od unaprijed označenih neprijatelja.⁴ Od listopada 1943. sve do kraja 1944. primjećuju se promjene u odnosima vodstva istarskog NOP-a prema istarskom svećenstvu. U tom vremenu prevladava pozitivan odnos prema svećenicima. Zajednička tragedija, u vrijeme Rommelove ofenzive te kasnija potreba rješavanja konkretnih pitanja, u prvom redu spašavanja ljudi i imovine, u drugi su plan potisnuli idejno-svjetonazorske razlike. Na stranicama *Glasa Istre* (dalje: *GI*) od prosinca 1943. do kraja 1944. izlazi niz članaka koji u pozitivnom svjetlu prikazuju ulogu istarskoga svećenstva u tadašnjim zbivanjima.⁵ Krajem 1944. dolazi do promjene u retorici pred-

¹ Dušan DIMINIĆ, *Sjećanja, Život za ideju*, Adamić i dr., Labin-Pula-Rijeka, 2005., str. 135, 140-141; Petar STRČIĆ, »NOP u Istri svibnja 1943.«, *Istarski mozaik*, Pula, 6/1968., br. 1-3, str. 113-136; ISTI, »Izveštaj Marka Belinića o Istri krajem 1943. godine«, *Historija radničkog pokreta, NOR-a i socijalističke revolucije u Istri, Hrvatskokom primorju i Gorskom kotaru*, Rijeka, 1/1978., br. 1, str. 257-281; ISTI, »Izveštaj Milutina Baltića o Istri 1944.«, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXI, Rijeka, 1977., str. 27-39.

² Ljubo DRNDIĆ, *Oružje i sloboda Istre, 1941.-1943.*, Školska knjiga-Glas Istre, Zagreb, 1978., str. 75-78.

³ Pok. Stanko Macuka, tadašnji buzetski župnik u miru i sam svjedok ratnih i poratnih zbivanja u sjevernoj Istri, autoru ovog priloga u dva navrata (prosinac 1996. i lipanj 1997.) dao je iskaz o taktici terenca i kasnijem obratnu istarskih boljševika-sektaša, najprije s narodnjacima, a potom i sa svećenicima. Iskaz je u posjedu autora.

⁴ Ivan GRAH, *Istarska Crkva u ratnom vihoru (1943.-1945.)*, Istarsko književno društvo (dalje: IKD) Juraj Dobrila, Pazin, 1999., str. 19-23.

⁵ Darko DUKOVSKI, »Odnos partizanskih i komunističkih vlasti prema Rimokatoličkoj crkvi i njezinom svećenstvu u Istri od 1943. do 1945.«, *Dijalog povjesničara-istoričara, ZR*, Zagreb, 2001., str. 460.

stavnik NOP-a prema istarskom svećenstvu, a što je bilo povezano s buđenjem i naglim jačanjem staljinističkih snaga u samom NOP-u. Te se snage, uvjerenе u skoru pobjedu nad nacizmom, žele osloboditi »nepotrebnih suputnika«, u koje je svakako spadala i Crkva. Umjesto tolerantna tona, uvažavanja odnosa hrvatskog svećenstva prema NOP-u i na tim temeljima traženja putova suradnje, o svećenicima se sve češće govori kao o narodnim neprijateljima, suradnicima fašizma i simpatizerima ustaškoga pokreta.⁶

Iako je nova, zapravo stara, vlast NOP-a svojim određenjem prema Crkvi samo potvrdila ono što su dvojica istarskih biskupa knjiški znali o komunizmu, ipak su istarski biskupi, Santin i Radossi, bili spremni razgovarati s tom vlašću da bi spasili od novih stradanja vjernike te osigurali kakav-takav prostor za djelovanje Crkve. Santin se odazvao pozivu da se na Gračašćini u veljači 1945. sastane s partizanskim vođama. Kurir Bino Brumnić, brat tada prozivanog svećenika Zvonimira, donio je biskupu u župni stan u Gračišće poruku da čelnici NOP-a ne kane doći na dogovoreni sastanak, zbog opasnosti od njemačke vojske koja se nalazila u blizini. Na povratku u Trst Santin se u Pazinu susreo s nekim svećenicima; savjetovao im je: »Ne čekajte biskupa, idite vi partizanima. Ja im se ne mogu približiti, idite vi! Razgovarajte s njima! Treba prevaliti onih pet ružnih minuta. Nastojte spasiti glave!«⁷ I porečko-pulski biskup Radossi uzalud je pokušavao uspostaviti odnos s novim vlastima. Svrstan u fašiste i narodne neprijatelje, bio je za komunističke radikale »persona non grata«.⁸

1. Represivne mjere od svibnja do srpnja 1945.

U političkom značenju riječ represija obično se upotrebljava za mjere i sredstva prinude i prisile koje koristi država za očuvanje poretka. Isto tako, represija je sinonim za vladavinu karakterističnu za totalitarne režime. Ti režimi, da bi se zadržali na vlasti, koriste vojsku, policiju, tajne službe, sve do instrumentalizacije sudskoga sustava.⁹ Organi državne, tzv. »narodne vlasti« u Istri, odmah po oslobođenju Istre od njemačke okupacije koristili su sve represivne mjere totalitarnih vlasti u odnosima prema Katoličkoj crkvi s jasnim ciljem

⁶ *GI*, glasilo Jedinствене narodnooslobodilačke fronte (dalje: JNOF) Istre, u više navrata proziva pojedine svećenike poimence kao neprijatelje i klevetnike NOP-a, suradnike okupatora. U br. 28, 20. prosinca 1944., str. 3. A. D. (Ante Drndić) u članku *Fašističko smeće u Istri* proziva kao one »koji kleveću naš pokret i odvraćaju omladinu od borbe« župnika u Roču i Trvižu, a župniku u Gračišću spočitava poziv na kooperativan odnos prema Nijemcima, jer će se tako izbjeći mnoga stradanja. Iako nisu spomenuti imenom i prezimenom, znalo se o kome se radi. Naime, župnik u Trvižu bio je Leopold Jurca, u Roču Natal Silvani, a župnik i dekan u Gračišću dr. Atilije Maurovič. Usp: I. GRAH, *Istarska Crkva, nav. dj.*, str. 149. Od tada do ožujka 1945. *GI* u više navrata govori o izdajničkom, protunarodnom djelovanju klera. Usp. *GI* br. 29, 14. siječnja 1945., str. 2; br. 30, 23. siječnja 1945., str. 4; br. 3, 9. veljače 1945., str. 3; br. 4, 22. veljače 1945., str. 5; br. 5, 1. ožujka 1945., str. 5 i br. 6, 24. ožujka 1945., str. 6 (do svibnja 1945. ne navodi se mjesto izdavanja *GI*). Puno radikalniji u osudama svećenika bio je *Hrvatski list* (dalje: *HL*). Sami naslovi kao »Zločinac u svećeničkoj mantiji« (*HL*, br. 65, Pula, 19. veljače 1945., str. 6), »Reakcionari na djelu« (*HL*, br. 66, Pula, 2. ožujka 1945., str. 8), »Ustaški zločinci na djelu« (*HL*, br. 70, Pula, 18. ožujka 1945., str. 2-3) trebali su psihološki djelovati na svijest običnog, često slabo obaviještenog, svijeta i tako opravdati državnu represiju prema Crkvi.

⁷ I. GRAH, *Istarska Crkva, nav. dj.*, str. 39.

⁸ Antonietta CORSI, *Ricordo del vescovo mon.s Raffaele Radossi*, Unione degli Istriani, Trst, s. a., str. 21.

⁹ »Represija«, *Hrvatska enciklopedija* (gl. ur. Slaven RAVLIĆ), sv. 9 PRI – SR, Leksikografski zavod Miroslav Krleža (dalje: LZ MK), Zagreb, 2007., str. 295; Vladimir ANIĆ – Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Novi Liber, Zagreb, 1999., str. 1095.

njezina potiskivanja s društvene scene kao relevantnog društvenog čimbenika. U euforičkim trenucima oslobođenja nije zaboravljen »neprijateljski rad« dijela svećenika. Na središnjoj proslavi oslobođenja u pulskoj Areni 12. svibnja 1945., u nazočnosti 30.000 ljudi, Josip Šestan, predsjednik Narodnooslobodilačke fronte za Istru (dalje: NOF) nije mogao ne spomenuti djelatnost reakcije kojoj su se pridružili »nekoji nazovi narodni svećenici«. Poimence su apostrofirani tršćansko-koparski biskup Antonio Santin te svećenici Zvonimir Brumnić i Božo Milanović. Može se samo pretpostaviti kako su na dio indoktrinirane mase djelovale Šestanove riječi da su spomenuti svećenici i biskup surađivali s okupatorom, čak i slali vjernike u SS-trupe i u organizaciju Todt te govorili da ih partizani vode u propast.¹⁰ Još oštrij prema Milanoviću i Brumniću i »nekoliko prodanih duša oko njih« bio je istup tajnika JNOF-a za Istru Dušana Diminića, i to na Prvoj konferenciji Plenuma Oblasnog odbora JNOF- a za Istru u Poreču 21. svibnja 1945. Diminić je spomenuo da su oni imali stožer u Trstu koji je, pod izlikom širenja hrvatske riječi, surađivao s Nijemcima, pisao laži o progonima Crkve i »blebetao o boljševizmu«, a sve u cilju razbijanja NOP-a.¹¹ Pritisci na svećenike u smislu optužbi i ometanja u njihovim službama nastavljeni su odmah poslije vojnog oslobođenja Istre u svibnju 1945. godine. Tako je Libero Colomban, upravitelj župe u Novoj Vasi Novigradskoj, optužen zbog suradnje s fašistima i Nijemcima te zbog odbijanja da na župnoj crkvi izvjesi jugoslavensku zastavu. Poslije optužbe uslijedili su konkretni pritisci: zabranjene su probe crkvenoga pjevanja, jedne je večeri 20-ak vojnika JA, useljenih u prizemlju župne kuće, poskidalo sa zidova križeve i sliku biskupa, pogazilo ih i zamijenilo slikama Tita i Staljina. »Sablasni automobil«, koji noću kruži po istarskim mjestima, tražeći da uhiti i odvede »narodne neprijatelje«, dolazi i u Novu Vas s jasnom namjerom da privede vlč. Colombana. Zahvaljujući dojavu vjernika, Colomban je uspio pobjeći iz Nove Vasi. Noćno divljanje »sablasnog automobila« nastavilo se sve do kraja kolovoza.¹²

Biskup Santin u izvješću papi Piju XII. od 12. lipnja 1945. naširoko govori o vjerskim prilikama u svojoj biskupiji. Spominje napade nove vlasti na njega osobno, a u tisku u Puli označen je kao vođa reakcije. Svećenici su prozivani kao reacionari, petorica su zbog optužbi i pritisaka pobjegli iz Tršćansko-koparske biskupije, dok je jedan svećenik proveo u zatvoru skoro mjesec dana. Zanimljivo je biskupovo opažanje na kraju izvješća. Vjera nije ugrožena izravnim napadima nego suptilnim metodama onemogućavanja vjernika u obavljanju njihovih dužnosti. Nedjeljom se u manjim mjestima, upravo u vrijeme mise, organiziraju obvezatni sastanci koji u pravilu završavaju plesom (partizanskim kolom, op. aut.). Djevojke, pripadnice partizanskih jedinica, daju vrlo loš moralni primjer time što žive i spavaju skupa s muškim pripadnicima jedinica. Svećenici u svojim izvješćima biskupu vrlo često spominju opadanje vjerskog i moralnog života seoskoga stanovništva koje je često podložno samovolji lokalnih šefova.¹³

¹⁰ *GI*, br. 38, Pula, 14. svibnja 1945., str. 1-2.

¹¹ *GI*, br. 42, Pula, 24. svibnja 1945., str. 1. Ovaj istup protiv svećenika Diminić ne spominje u svojim kasnije pisanim sjećanjima. Usp: D. Diminić, *Sjećanja*, nav. dj.

¹² Archivio privato Antonio Santin (dalje: APAS), 8/1a/4n 161, Relazione al vescovo 29. travnja 1952. Prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze dall'archivio privato*, MGS Press, Trst, 1996., str. 116.

¹³ APAS 4/Inn, 59-63, Antonio Santin, Relazione a Pio XII., 12. lipnja. 1945. Prema: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze*, nav. dj., str. 117.

Najteža je situacija bila u sjevernom, graničnom, području zone »B«. Župnik Materade (kod Umaga) Paolo Zechin optužen je za špijunažu u korist Engleza. Izložen stalnim pritiscima i provokacijama, na kraju je protjeran u Italiju. Santin je u dopisu NOO-u grada Umaga ukazivao na nezakonitost protjerivanja župnika Zechina, kojemu nije dokazana nikakva krivica osim što, navodno, kod župljana nije uživao simpatije, to je očito bio dovoljan razlog da se zatraži njegov odlazak iz župe.¹⁴ Samo pohađanje nedjeljne mise bilo je dovoljno da se dobije etiketa »reakcionar« ili »fašist«, nakon čega se dolazilo pod pojačano promatranje koje se lako pretvaralo u optužbe i sudske procese. Sve to je utjecalo na opadanje pohađanja crkve, posebno nedjeljnih misa.¹⁵

Od optužbi na račun Vatikana i domaćih biskupa kao sluga fašizma i međunarodnog imperijalizma brzo se prelazilo na svećenike – vjerne sljedbenike izdajničke politike svojih pastira. Takvi su svećenici nakon javnog žigosanja bivali nadzirani i potajno uhođeni, a vjernici koji su ih posjećivali nazivani su »reakcionarima i fašistima«. Umaškog župnika Pietra Cenatija i njegova pomoćnika Emiliana Gambosa optužili su zbog organiziranja antislavenskog odbora i čekali priliku da ih uhite i optuže. A svemu je bila kriva njihova aktivnost u katoličkoj akciji u Umagu u koju su se masovno učlanjivali mladići i djevojke. Za vjernike je svaki kontakt s Gambosom bio kompromitirajući, zbog čega se on, da ne bi svoje vjernike dovodio u neugodnu situaciju, povukao u izolaciju i živio kao mizantrop. Gambosa je optužila neka žena za antislavensku propagandu, koja je redovito dolazila u crkvu. Potjecala je iz komunističke obitelji i bila udata za mjesnog uglednika, pa se može pretpostaviti da je kao špijunka bila ubačena u umašku župu.¹⁶

U pet »Izvjješća o neprijateljstvima u Istri« sastavljenim tijekom srpnja, biskup Santin detaljno nabroja antivjerske poteze komunističkih vlasti u Istri. Ovdje ćemo se ograničiti samo na neke krupnije iskaze neprijateljstva prema Crkvi.

Podđakonu Antoniju Dessantiju iz Buja bilo je onemogućeno otputovati u Goricu radi polaganja ispita na tamošnjoj Teologiji. Tinjanski župnik Zvonimir Brumnić, »voljen od župljana zbog svoje dobrote i predanosti svom pozivu«, pred partizanskim se prijetnjama morao skloniti u Bazovicu. Kad je narod uputio peticiju da im se vrati njihov župnik, iz Pazina je u Tinjan upućena jedna skupina sa zadatkom da na skupovima iznosi optužbe protiv Brumnića. Martin Tavčar, župnik u Krbunama (Pićanski dekanat), i Josip Ogrinec, župnik u Grimaldi (Buzetski dekanat), nalazili su se u zatvoru skoro mjesec dana, a da sud u to vrijeme nije podigao nikakvu optužbu protiv njih. Nakon protesta župljana Tavčar je pušten na slobodu, dok je Ogrinec i dalje zadržan u pazinskome zatvoru.¹⁷

U župi Sv. Matej Cere, kod Žminja, članovi Oblasnog NO-a naredili su župniku Atiliju Palmanu da prestane s održavanjem vjeronauka u crkvi sve dok ne dobije dozvolu civilnih vlasti u Puli. Kad je Palman došao u Pulu informirati se o pravu održavanja vjeronauka u crkvi, odgovoreno mu je da smije držati vjeronauk samo za prvopričesnike, i to samo u cr-

¹⁴ *Isto*, str. 117-118. Određeni je broj župljana vlast, tj. lokalni moćnici, uvijek mogla nagovoriti (čitaj: prinuditi) na svjedočenje protiv svećenika.

¹⁵ *Isto*, str. 118.

¹⁶ *Isto*, str. 118-119.

¹⁷ APAS 8/I a/1n. 107, Relazione del vescovo su atti ostili a Buie, Antignana, ecc., 10. luglio 1945. Prema: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 316-317.

kvi. Priprijetilo mu se određenim mjerama ako bude držao vjeronauk djeci »svih uzrasta«. Ivan Motika, jedan od komunističkih prvaka u Istri, govorio je o prevelikoj orijentiranosti klera prema Rimu, zbog čega bi u Zagrebu trebalo ustoličiti neovisnog primasa.¹⁸ Posljedica komunističke propagande bilo je održavanje sahrana bez svećenika. Članovi Partije obilaze obitelji i uvjeravaju ih da ne trebaju imati crkveni pogreb.¹⁹

Na pojedinim skupovima govornici spominju »novu vjeru« u kojoj neće biti krštenja, ispovijedi ili sakramenta braka. Posljedice zastrašivanja uskoro su vidljive. U nekim krajevima narod je počeo osjetno manje nego ranije posjećivati crkvu. Iako nije bio izravan napad na Crkvu, primjeri zajedničkog života »drugova i drugarica« bez crkvenog vjenčanja doživljavani su kao napad na katoličke moralne vrijednote.²⁰ Tako je župnik u Sv. Petru u Šumi Ivan Žufić, dosta omiljen među vjernicima, smetao narodnoj vlasti zbog utjecaja na narod, pa ga je ova odlučila maknuti. Na vijest da su svi župljani, osim pet obitelji, potpisali peticiju u kojoj traže ostanak Žufića, OZNA je poslala svoga funkcionara koji je potrgao spomenutu peticiju prije nego je dostavljena vlastima.²¹

Biskup Radossi je krajem lipnja 1945., prigodom jednog od svojih čestih putovanja iz Poreča u Pulu, na cesti između Kanfanara i Vodnjana doživio prometnu nezgodu nakon koje je morao zatražiti liječničku pomoć u pulskoj bolnici. U očekivanju biskupova dolaska netko je na cesti iskopao jarak na koji je naletio biskupov auto. Došlo je do prevrtanja automobila u kojemu se biskup udario i dobio ozbiljne ozljede glave.²²

2. Očekivanja i razočaranja nakon Sporazuma hrvatskog svećenstva i »narodne vlasti«

Na temelju Devinskog sporazuma 20. lipnja 1945. između zapadnih saveznika i Jugoslavenske armije (dalje: JA), koji je jugoslavenska strana morala potpisati pod pritiskom saveznika, Trst s uskim pojaskom koji ga spaja s Italijom, Tržić (Monfalcone), Gorica i Pula s užom okolicom činili su zonu »A«, nad kojom su upravu preuzele anglo-američke vojne snage. Od ostaloga dijela Istre formirana je zona »B« – ona je stavljena pod Vojnu upravu Jugoslavenske armije (dalje: VUJA) sa sjedištem u Opatiji. Vojne uprave u objema zonama trebale su ostati u funkciji do mirovnog sporazuma o granici između Italije i Jugoslavije, sa zadatkom nadziranja primjenjuju li privremeni organi civilne vlasti ranije zakonodavstvo.²³

¹⁸ Radilo se o programu stvaranja tzv. narodne, o Rimu i papi, neovisne Crkve.

¹⁹ APAS 8/I/n 101-102, Relazione del vescovo su atti ostili a Parenzo, Pisino, Pinguento, ecc., 16. luglio 1945. Prema: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 317.

²⁰ APAS 8/I a/I nn, 99, 100, 110, Relazione del vescovo su atti ostili a Pregara, Portole ecc., 19. luglio 1945. Prema S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 318.

²¹ Ne bez ironije uz ovu mjeru OZNE biskup Santin dodaje: »U Zoni 'B', kao što je poznato, vlada narod«. Relazione del vescovo sui atti ostili a Pisino, S. Pietro in Selve, ecc., luglio 1945., APAS, 8/I a/I/n, 93. Prema: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 319-320.

²² Antonietta CORSI, *Ricordo del vescovo, nav. dj.*, str. 26.

²³ Božo MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, knjiga 2*, »Josip Turčinović« d.o.o., Pazin, 1996., str. 134. Na području zone »B« civilni (upravni) organi vlasti bili su NOO-i na čelu s Oblasnim NOO-om, čije je sjedište bilo u Puli do 12. lipnja 1945., a od tada do ukidanja u studenom 1947. u Labinu. Cjelokupni život kontrolirala je svemoćna Partija sa sveprisutnom OZNOM. U narodu je postojala uzrečica kako OZNA sve dozna. Usp:

Nakon Devinskog sporazuma jugoslavenskom je vodstvu postalo jasno da će pitanje poslijeratne sudbine Istre ipak rješavati za pregovaračkim stolom.²⁴ Ispravno procjenjujući, u toj bi mu borbi dobro došla podrška istarskih hrvatskih svećenika, u prvom redu dr. Bože Milanovića, dali su partijskom vodstvu u Istri signal da stupe u kontakt s Milanovićem i nastoje ga pridobiti za suradnju. Milanović, koji se tada nalazio u Trstu, bio je u istarskoj javnosti poznat kao borac za nacionalna prava istarskih Hrvata, zbog čega je u toj javnosti uživao velik ugled. Kao mladomisnik iskusio je austrijski zatvor, a kao župnik u rodnoj Kringi fašističke napade i sklanjanje u Trst, da bi za vrijeme rata, do kapitulacije Italije, bio zatočen u Bergamu.²⁵ Nakon kapitulacije Kraljevine Italije Milanović se vraća u Trst i tu mu početkom 1944. stiže poziv NOP-a da dođe u Istru te da se s vodstvom NOP-a dogovori oko buduće međusobne suradnje. Zbog straha da je iza poziva stajala namjera da ga se dovede u Istru i kao, često prozivanog narodnog neprijatelja, likvidira, Milanović je, kao što je već spomenuto, odbio poziv.²⁶

Iako je dobro znalo za opasnost od komunističke ideologije i političke prakse, istarsko hrvatsko i slovensko svećenstvo krenulo je putem suradnje s komunističkim režimom u Jugoslaviji jer je taj režim jedini bio kadar ostvariti sjedinjenje Istre s maticom zemljom, što je ujedno bio i politički program »slavenskog« svećenstva u Istri. Na sastanku predstavnika NOP-a Dušana Diminića i Ivana Motike s jedne strane, i Bože Milanovića, kao neformalnog predstavnika istarskog hrvatskog svećenstva s druge strane, održanom u Trstu 16. srpnja 1945., otklonjeni su međusobni nesporazumi i nepovjerenje. Bio je to obostrano plodonosan kompromis. Milanović je Crkvi u Istri izborio širok prostor djelovanja, teško zamisliv u ostalim dijelovima Jugoslavije,²⁷ dok je NOP dobio obećanje da će hrvatsko svećenstvo na sastanku 18. srpnja pružiti podršku NOP-u. S tom podrškom NOP je mogao računati i na podršku vjernika među kojima su svećenici još uvijek imali velik utjecaj, a time će istodobno imati jače argumente u nastupu prema svjetskoj javnosti u nastojanju oko uključenja Istre u sastav Jugoslavije.

Skup istarskog hrvatskog svećenstva nije održan 18. srpnja kako je bilo najavljeno zbog slabog odaziva svećenika nego 31. srpnja 1945. Taj dan u franjevačkom samostanu u Pazinu našao se najveći dio istarskog hrvatskog svećenstva. Na sastanku su donesene dvije (izjave) rezolucije. Dok u prvj hrvatsko svećenstvo priznaje NOP i potrebu suradnje s njime, u dru-

Orietta MOSCARDA OBLAK, »Contributo all' analisi del' potere popolare in Istria e a Rovigno (1945)«, *Quaderni, Centro di Ricerche storiche*, Rovinj, 2003., str. 61-74. Što se tiče crkvenog, upravno-teritorijalnog ustrojstva hrvatskog dijela Istre, tu su se po završetku rata nalazile četiri biskupije: Tršćanska, Koparska, Porečka i Pulska. Biskup ujedinjenih biskupija Tršćanske i Koparske bio je Antonio Santin, Talijan rođen u Rovinju, a biskup ujedinjenih biskupija Porečke i Pulske bio je Raffaele Radossi, talijanizirani Hrvat s otoka Cres. Usp: I. GRAH, *Istarska Crkva, nav. dj.*, str. 13, 117-118.

²⁴ U *GI* od 2. rujna 1943. izišao je članak pod naslovom »Sudbina Istre neće se odlučiti za zelenim stolom«. Isti članak prenio je *GI* godinu dana kasnije, *GI*, br. 22-23, 8. rujna 1944., str. 5.

²⁵ B. MILANOVIĆ, *Moje uspomene (1900-1976.)*, IKD Sv. Ćirila i Metoda, Pazin, 1976., str. 18, 52, 108.

²⁶ D. DIMINIĆ, *Sjećanja, nav. dj.*, str. 172.

²⁷ Prema sporazumu, hrvatski svećenici u Istri moći će osnovati svoju stalešku organizaciju Zbor svećenika sv. Pavla, radit će se na tome da se omogući izdavanje vjerskog lista, te da se zgrada dačkog doma u Pazinu dodijeli hrvatskom sjemeništu. Društvu sv. Mohora za Istru dopušta se rasprodaja i širenje vjerskih knjiga i molitvenika, sjemeništarci i bogoslovi neće biti pozivani u vojnu službu do konačnog uređenja državnih granica, svećeniku Brumniću omogućava se povratak u Istru bez ikakvih posljedica. Arhiv Istarskog književnog društva Juraj Dobrila (dalje: AH IKD), Osobni fond Bože Milanovića (dalje: OFD Milanović), Zapisnik 16. srpnja 1945.

goj se u ime etničkih, povijesnih i gospodarskih razloga traži uključenje Istre u Jugoslaviju.²⁸ Kako je sastanak u ime odbora JNOF-a sazvao Ivan Motika, biskup Santin je mislio da su spomenute izjave donesene »pod prijetnjom teških posljedica«.²⁹ No to povijesno nije potvrđeno jer su svećenici iz nacionalno-domoljubnih razloga prihvatili suradnju s vlašću koja je, inače, u svom temeljnom određenju bila protivna Katoličkoj crkvi.³⁰

Sporazumom od 16. srpnja 1945. predstavnici NOO-a, uz ostalo, obećali su Milanoviću da će poraditi na izdavanju vjerskoga lista. Kad je 8. veljače 1946. Milanović zatražio dozvolu od javnog tužilaštva u Labinu, na čelu kojega se nalazio potpisnik sporazuma Ivan Motika, da slobodno može po Istri širiti vjerski list *Gore srca*, 1. travnja dobio je iznenađujući odgovor. Javno tužilaštvo tražilo je da se list može slobodno raspućavati tek nakon 8 dana od dostave lista Javnom tužilaštvu, i to pod uvjetom da u tom vremenu od tužilaštva ne stigne nikakva primjedba. Ova je odredba značila onemogućavanje širenja vjerskog lista, ali je jednako bila u suprotnosti i s onim što je Milanović dogovorio s predstavnicima najužeg državnog vrha (s Titom i Bakarićem), koji su bezrezervno podržali njegovu inicijativu o vjerskom listu. Milanović je smatrao kako je spomenuta odredba gora od preventivne cenzure, koje inače nije bilo na području Oblasnog NOO-a. Kako bi se zaštitio od mogućih neugodnosti, Milanović je čak predlagao da vlast u Trstu, gdje se list trebao tiskati, imenuje preventivnog cenzora, na što mu je odgovoreno da ipak može pisati što želi, uz uvjet da se ne napada NOP. Milanović je 5. travnja, u ime Društva sv. Mohora kao izdavača lista, uložio žalbu protiv odluke od 1. travnja. Preko Kotarskog NOO-a u Pazinu Oblasni je odbor dopustio slobodnu prodaju lista uz uvjet da se od svakog broja tri primjerka pošalju javnom tužiocu u Labin.³¹

Modus vivendi, koji se uspostavljao između dijela Crkve i komunističke vlasti, nije mogao ukloniti ideološku matricu te vlasti koja u Crkvi stalno gleda »unutrašnjeg neprijatelja« spremnog, u sprezi s »vanjskim neprijateljem« (Vatikanom), podrivati tu vlast. Iz te matrice stalno će generirati pritisak na Crkvu, iako, barem kad je u pitanju hrvatsko svećenstvo, nema radikalno-revolucionarne represije sve do tragičnih događaja u Lanišću u kolovozu 1947. Prema van stvarala se idilična slika odnosa države prema Crkvi. Svećenici pozdravljaju narod sa svečano urešenih govornica, a uglednici nove vlasti sudjeluju u vjerskim manifestacijama, kao primjerice na tijelovskim procesijama.³² No na nižim je razinama stvarnost bila potpuno drukčija. Protiv vjere na seoskim se skupovima govorilo otvoreno i bezobzirmo, svećenicima se prijeti likvidacijama, čim se definira granica prema Italiji, prisluškuju ih i uhode osobe koje odlaze u crkvu, omladinu se potajno upisuju u SKOJ. Narod se bojao braniti svoje vjersko uvjerenje iz straha da ne bude proglašen reakcijom.³³

²⁸ B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 172-173.

²⁹ S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 120.

³⁰ Tijekom pregovora s Diminićem i Motikom, predstavnicima NOP-a, Milanović je, prema vlastitom svjedočanstvu, izjavio: »Mi znamo da vi idete za tim da uništite vjeru i Crkvu, ali obzirom na to da tu svoju nakanu ne kanite sprovesti odmah, nego tek u budućnosti, počevši s djecom, mogli bismo s Vama surađivati u onome što se ne protivi našoj savjesti.« B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 163.

³¹ AH IKD, OFD Milanović, Žalba Javnom tužilaštvu u Labinu, Pazin, 5. travnja 1946.

³² B. MILANOVIĆ, *Moje uspomene, nav. dj.*, 3; I. GRAH, »Položaj Katoličke crkve u Istri od 1945. do 1947«, *Ladonja, vjerski kulturno-informativni list*, prosinac 1995., str. 5.

³³ Pismo Zbora svećenika sv. Pavla za Istru Oblasnom NOO-u o rovaranju protiv vjere, u Pazinu 15. veljače 1946., u: B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 202-204.

Ponekad su talijanski svećenici optuživani kao fašisti i mrzitelji svega slavenskoga samo na temelju njihove nacionalne pripadnosti. Pozivi na tzv. »informativne razgovore«, na kojima im se prijetilo deportacijom ili zatvorom, i dalje su bili dio sustavne represije. Do- gađalo se da mjesni NOO ne dopušta svećeniku doći u župu u koju ga je biskup odredio, uz obrazloženje kako narod ne želi svećenika, a održavanje vjerskih obreda zabranjuje se zbog toga što se u crkvama podržava fašizam.³⁴ *Vita nuova*, tršćanski katolički tjednik, u stvari glasilo tamošnje katoličke akcije, poznat po ostrim napadima na jugoslavensku komunističku vlast, pismo jugoslavenskih biskupa o progonima Crkve i gušenju vjerskih sloboda donosi u cijelosti uz napomenu kako je to pismo puna potvrda onoga na što ovaj tjednik već duže vremena upozorava.³⁵

Dojam o vjerskoj slobodi kao dijelu opće slobode pokušao se popraviti čestitkom za Božić 1945. u *GI* – glasilu JNOF-a Istre. Iako je kod običnih vjernika čestitka mogla izazvati određeni dojam, ona je i po svom načinu pisanja i sadržaju klasičan primjer političke zlo- upotrebe vjerskog blagdana i vjerskih osjećaja. O Božiću kao velikom vjerskom blagdanu nema ni riječi, osim kurtoazne čestitke. Naglasak je stavljen na borbu naroda Istre za slobodu, koja je pobjedom NOP-a ostvarena. U kontekstu tog ostvarenja i blagdan Božića dobiva svoj smisao.³⁶

I u ovome vremenu nastavljaju se napadi na biskupe Radossija i Santina. I jednom i dru- gom spočitavalo se njihovo neprikriveno zauzimanje za ostanak Istre u Italiji. Strahujući od pritisa jugoslavenske vlasti, Radossi se preselio u Pulu, koja je nakon Devinskoga sporazuma, kao dio zone »A«, došla pod angloameričku upravu.³⁷ Radossijeva molitva tiskana u Puli *Voti alla Vergine nell' ora presente – Zavjeti Djevici u sadašnjem času*, u kojoj moli Djevicu Mariju da udijeli svijetu mir i dobro te da štiti Italiju, okarakterizirana je kao biskupov doprinos »borbi talijanske imperijalističke reakcije«. Molitva za Italiju tu- mačena je kao pritisak na savjest vjernika da se opredijele za Italiju, zbog čega je Radossi prije saveznik fašizma nego biskup.³⁸

Santin je 25. srpnja 1945. uputio pismo Milanoviću s molbom da ga prevede na hrvatski jezik i uputi što prije Oblasnom NOO-u u Labinu. U pismu se iznose slučajevi ograniča- vanja vjerske slobode i miješanja nove vlasti u čisto crkvene poslove. Najdrastičniji je pri- mjer ovoga potonjega pozivanje svećenika na sastanak u Pazinu 18. srpnja 1945. Santin se pita: »Što bi kazala Oblast kad bismo ja ili bilo koji od mojih podređenih sazvali u Pazinu skup svih časnika i političkih komesara iz Istre, a da ne bismo bili obavijestili više jugosla- venske vlasti, u svrhu da se dade izjava i da se pošalje brzojavni pozdrav Papi?«³⁹ Novim su se vlastodršcima posebno teškim učinile Santinove riječi o komunističkom nauku kao bezbožničkom »u svojim filozofskim pretpostavkama (dijalektički i historijski materijali-

³⁴ S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze*, str. 122-123.

³⁵ *Vita Nuova* (dalje: *VN*), br. 1313, Trst, 13. listopada 1945., 1.

³⁶ *GI*, br. 133, Rijeka, 22. prosinca 1945., str. 1.

³⁷ Fabio Czeike HALLBURG, »Raffaele Radossi vescovo di Parenzo e Pola«, *Istria religiosa br. 19* (ur. Pietro Zovatto), Trst, 1989., 99-106.

³⁸ *GI*, br. 160, Pula, 20. veljače 1946., 1. Komunistički propagandni govor često je poistovjećivao talijanstvo i fašizam. Usp: Arrigo PETTACCO, *Egzodus*, Durieux, Zagreb, 2003., str. 22.

³⁹ AH IKD, OFD Milanović, Pismo biskupa Santina Vrhovnoj jugoslavenskoj vlasti u Istri (prijevod s talijan- skog originala), Trst, 25. srpnja 1945., br. 492/1945.

zam) (...) Stoga proizlazi da postaje bezbožnik onaj tko prihvati integralni komunizam.«⁴⁰ Zbog iznesenih stajališta nije trebalo dugo čekati na prozivanje mons. Santina zbog njegova profašističkoga djelovanja u vrijeme dok je bio riječki biskup.⁴¹

3. Različite ocjene o stanju vjerskih sloboda u godini 1946.

U očekivanju dolaska Savezničke komisije, koja je u ožujku 1946. trebala posjetiti Istru i na samom terenu, radi utvrđivanja granice između Italije i Jugoslavije, ispitati povijesne i etničke prilike, i jugoslavenska i talijanska strana razvija živu propagandu, dokazujući opravdanost svojih zahtjeva. Tršćanski vjerski list *Vita nuova*, pod ravnanjem Giorgija Bearija, od samog završetka rata kritički je pisao o jugoslavenskom režimu u zoni »B«. Uz »povijesne i etničke« razloge za ostanak Istre u Italiji, list je donosio i ugroze vjerskih sloboda od strane vlasti koja se ponosno, ali lažno, ističe list, kitila nazivom narodna. Beari nije mogao shvatiti podršku koju hrvatsko i slovensko svećenstvo pruža toj vlasti.⁴²

Dva dokumenta iz toga vremena sasvim oprječno ocjenjuju opću situaciju na području nekadašnje Julijske krajine. Prvi je pismo biskupa Santina 26. veljače 1946., na talijanskom i engleskom jeziku, upućeno na niz poznatih adresa.⁴³ U zoni »B«, pod upravom VUJE, prema Santinu, ugrožena su osnovna načela humanizma i pravde. Tu može opstati samo onaj tko bezrezervno podržava »slavensko-komunistički režim«. Ljudi su lišeni svakoga prava, a o slobodi riječi, mišljenja, tiska ili udruživanja ne može se uopće govoriti. Iako vjerski progoni nisu izbili u svoj svojoj brutalnosti, i to zbog određenih mjera opreza, vjersko je ozračje nepodnošljivo. Svećenici i naviještanje evanđelja nalaze se pod stalnim nadzorom. Protiv svećenika iznose se optužbe zbog njihove omiljenosti i utjecaja kod naroda te zbog toga što ne plješću komunizmu. Tako je, u usporedbi s komunizmom, fašizam bio idealan režim.⁴⁴ Pismo je pisano s prepoznatljivim političkim ciljem – pokazati opravdanost talijanskih zahtjeva za prostorom nekadašnje talijanske Julijske krajine. Jedino Italija može osigurati poštivanje općih humanih načela na tom prostoru, dok bi dolazak jugoslavenske vlasti značio trajno ugrožavanje i slobode i demokracije.

U atmosferi postrevolucionarnog terora, u kojemu svatko strahuje od svakoga, stvarale su se konspirativne liste reakcionara i narodnih neprijatelja. Na jednoj takvoj listi, među

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *GI*, br. 75, Rijeka, 14. kolovoza 1945., str. 3.

⁴² *VN*, br. 1352, Trst, 13. srpnja 1946., str. 2; br. 1372, Trst, 30 rujna 1946., str. 1; br. 1348, Trst, 18. lipnja 1946., str. 1; br. 1349, Trst, 22. lipnja 1946., str. 1; br. 1345, Trst, 25. svibnja 1946., str. 1. Iz priloženog se vidi da su sve vijesti o napadima na vjeru donošene na prvoj stranici. Evo i nekoliko naslova: »Causa della ultima persecuzione – Uzrok posljednjih progona«, »Di che sangue ronda il regime di Tito – Zbog čega proljeva krv Titov režim?«, »La subdole campagna antireligiosa inneggiata dagli slavo-comunisti locali – Podmukla protuvjerska agitacija koju su pokrenuli mjesni slavo-komunisti«, »La sacrilega offensiva degli slavo-comunisti contro ogni liberta' religiosa nella Venezia Giulia – Svetogrдна ofenziva slavo-komunista protiv svake vjerske slobode u Julijskoj krajini«.

⁴³ Pismo je dostavljeno poslanicima Amerike i Francuske pri Vatikanu, kardinalima Mooneyju (Detroit) za Trumana, Stritischu (Chicago), Spellmanu (New York) i Griffinu (London). S. GALIMBERTI, *nav. dj.*, 327.

⁴⁴ APAS 3/Inn 77-79, I problemi della Venezia Giulia e' problema di umanita', Testo manoscritto in italiano, 24. febbraio 1946. Prema: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 325-327.

23 druga imena, našlo se i ime Tome Banka, tinjanskog župnika i predsjednika Zbora svećenika sv. Pavla. Svjestan da sva kooperativnost koju je u više navrata pokazao prema NOP-u i novoj vlasti može pasti u vodu pred prozivkom nekoga »ludog zlikovca«, Banko se obratio molbom Oblasnom NOO-u Istre u Labinu da se pitanje spomenute liste raščisti. Možda je ovim upozorenjem tinjanski župnik izbjegao progon pa i samu likvidaciju. U pismu sâm Banko govori da su tajne liste »djelo priprave nekog eventualnog klanja, kriminalno djelo koje baca u mase našeg naroda ZABUNU I NEODLUČNOST« (*istaknuto u originalu*).⁴⁵

Neki svećenici imali su problema zato što su se javno, s oltara, suprotstavljali održavanju plesa u korizmeno vrijeme i umjesto seksualno-bračne slobode, o kojoj su, kao dijelu svoga programa, otvoreno govorili novi vlastodršci, isticali kršćanska načela bračnog i spolnog morala. Miroslav Bulešić je, kao župnik u Kanfanaru, na početku 1946. doživio više neugodnosti od članova Kotarskog NOO-a. Na njegovo prokazivanje »nemoralnih plesova«, reagirao je jedan član Kotarskog NOO-a pozivom omladini da ne sluša popa »koji razbija jedinstvo i protivi se tekovinama borbe, tekovinama koje je stekla omladina, koja danas ima pravo da se zabavlja. Pop se protivi da se omladina zabavlja.«⁴⁶

U lipnju 1946. Milanović kao član jugoslavenske delegacije odlazi u Pariz, gdje se održavala Mirovna konferencija na kojoj je trebalo riješiti pitanje granice između Italije i Jugoslavije. Imao je zadatak katoličku javnost Francuske senzibilizirati za podršku jugoslavenskim zahtjevima. Na sastanku s pariškim kardinalom Souhardom, belgijskim kardinalom Van Roeyem te s uglednim katoličkim novinarima i političarima kao neizbježno pitanje postavljalo se pitanje vjerskih sloboda u zoni pod upravom VUJE. Kardinalu Souhardu Milanović je odgovorio da je Crkvi osigurana sloboda djelovanja. Drugom je prigodom odgovorio tako da ne povrijedi istinu, ali »da se ne sablazni prisutni komunist dr. Pogasssi« (također član jugoslavenske delegacije, op. aut).⁴⁷ Sve to pokazuje kako je Milanović morao upotrijebiti autoritet katoličkog svećenika i diplomatsku vještinu kako bi pokazao da vjerske slobode nisu upitne i da ugrožavanje vjere ne može biti razlogom da Julijska krajina ne pripadne Jugoslaviji, a time, zapravo, Hrvatskoj i Sloveniji.

Nekako istodobno dok Milanović, u nastojanju senzibiliziranja francuske i belgijske javnosti za jugoslavensku stvar, odgovara pozitivno na postojanje vjerskih sloboda, biskup Santin u više je navrata bio ometan i napadan prigodom dijeljenja sakramenta krizme. U Općini su biskupa kamenjem napali ljudi koji su na silu dovedeni iz okolnih mjesta, u Rujanu se spremao napad na biskupa, pa su sami slovenski svećenici predložili da se krizmanici s toga područja idu krizmati u Trst. U Sežanu i Tomaju organizirane skupine prepriječile su cestu i tako biskupu onemogućile dolazak u ova mjesta. Na blagdan sv. Nazarija, zaštitnika grada, biskup Santin spremao se doći u Kopar. Svečanom je misom, za vrijeme koje je namjeravao podijeliti krizmu, i procesijom kroz grad, kao što je bio stoljetni običaj, trebalo proslaviti dan koparskoga patrona. Međutim, kako se približavao 18. lipnja, u grad su nahrupljivale skupine uzvikujući protuvjerske parole. Biskupu kao

⁴⁵ AH IKD, OFD Milanović, Pismo Tome Banka Oblasnom NOO-u u Labinu, Tinjan, 3. ožujka 1946.

⁴⁶ AH IKD, OFD Milanović, Pismo Miroslava Bulešića Oblasnom NOO-u u Labinu, Kanfanar, 14. ožujka 1946.

⁴⁷ B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 293-300.

»pukovniku fašističke policije, neće se dozvoliti polaganje ruku na glave krizmanika jer su natopljene partizanskom krvju.«⁴⁸ Zbog svega navedenoga smatralo se potrebnim otkazati biskupov posjet.⁴⁹ Strah da bi se ista stvar mogla dogoditi i u hrvatskom dijelu Tršćansko-koparske biskupije natjerala je Tomu Banka, predsjednika Zbora, u ime Zbora uputiti pismo Oblasnom NOO-u, u kojem ukazuje na štetu koju bi takvi napadi mogli imati za narodno jedinstvo. Zato Banko moli vlast da preduhitri svaki napad na biskupa bilo u novinama bilo na javnim skupovima.⁵⁰

Za vrijeme pastoralnih pohoda župama koje su bile u jugoslavenskom dijelu njegove biskupije, Santin do lipnja 1946. nije imao nikakvih problema. Spomenuti napadi u lipnju najvjerojatnije su posljedica pisma o stanju u Julijskoj krajini, koje su u svibnju 1945. sastavili Santin i gorički nadbiskup Carlo Margotti i poslali najprije generalnom tajniku Ujedinjenih naroda, da bi zatim tekst pisma bio tiskan u tršćanskom vjerskom listu *Vita Nuova*. U pismu se otvoreno ukazuje na dramatičnu situaciju u Julijskoj krajini. Odvođenje ljudi krajem rata, o kojima se ni nakon godinu dana od završetka rata ništa nije znalo, stvorilo je stanje tjeskobe i nesigurnosti. Mnogi su iz straha da i njih ne zadesi ista sudbina napustili rodni kraj i sad lutaju kao izbjeglice, zbog čega su tolike obitelji razdvojene. Zabrinjavajuća je i materijalna bijeda velikog broja stanovnika s jasnim posljedicama na njihovo moralno stanje. Na temelju brojnih izvješća koja su dobili od svojih župnika, dva biskupa teško vjersko stanje sažimlju u četiri točke: 1. vrlo intenzivna antivjerska promidžba koja se služi argumentima odavno napuštenim u civiliziranom svijetu i klevetama proizašlim iz mržnje prema vjeri; 2. upadi u župne stanove radi oduzimanja matičnih knjiga; 3. bitne preinake u zakonodavstvu o ženidbenom pravu na lokalnoj razini, a da se nije dobila dozvola viših vlasti;⁵¹ 4. stalna kontrola propovijedi od strane ljudi koji nisu poznavali osnovne postavke vjere pa su određene teološke ili svetopisamske izraze propovjednika tumačili kao političke aluzije i tako dobivali materijal za podizanje optužbi protiv svećenika.⁵²

Tijekom 1946. uhićeni su i zatvoreni svećenici: Giovanni Zupan, župnik u Novoj Vasi Novigradskoj, Angelo Bona, župnik u Oprtlju, Slavko Kalac, upravitelj župe u Gradini (Buzetski dekanat). Iste godine na listi bujske UDBE našli su se Libero Colomban, župni vikar u Bujama, i Francesco Bonifacio, kapelan u Krasici (Umaški dekanat). Narodna straha trebala ih je likvidirati kao velike neprijatelje narodne vlasti i protivnike priključenja Istre Jugoslaviji. Uhićenje Colombana spriječili su župljani koji su danonoćno držali

⁴⁸ Radilo se o teškim riječima iz promidžbenog arsenala, koje nisu odgovarale stvarnosti. Njihov cilj bio je senzibilizirati javnost protiv biskupa. To što one nisu bile istinite, jer niti je Santin bio pripadnik fašističke policije, niti je okrvavio ruke proljevanjem nečije krvi, nikoga nije puno zanimalo. S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.* str. 23-31.

⁴⁹ *Isto*, str. 129-130, 132.

⁵⁰ AH IKD, OFD Milanović, Pismo Zbora svećenika sv. Pavla Oblasnom NOO-u u Labinu, Pazin, 21. lipnja 1946., br. 22/46.

⁵¹ Prema odredbama Konkordata između Sv. Stolice i Italije iz 1929., koji je VUJA kao privremena i po međunarodnom pravu okupacijska vlast, trebala poštivati, brak sklopljen u Crkvi priznavala je i državna vlast. Sad je za državu bio priznat samo brak koji se sklopio pred predstavnicima civilne vlasti (u narodu se govorilo »na odboru«). A oni koji su se htjeli vjenčati u Crkvi, morali su prije sklopiti civilni brak. Ivan GRAH, »Crkvene i političke promjene u Istri 1945.-1947.«, *Dometi*, Rijeka, 7/1997., br. 7-12, str. 57.

⁵² APAS, 3a/I/n. 154, I presuli delle diocesi di Trieste e Gorizia sulla situazione della Venezia Giulia, 11. maggio 1946. Prema: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 329-330.

stražu pred župnim stanom, dok je Bonifacio odveden u noći 11. na 12. studenog 1946. i najvjerojatnije bačen u neku od jama na Krasu.⁵³

U svojim izvješćima o vjerskim prilikama u Istri Milanović ističe kako je odnos između hrvatskog svećenstva i narodne vlasti »dobar i nepomućen«.⁵⁴ Ako i izuzmemo činjenicu da Milanović ne spominje talijanski dio svećenstva, pa se samim time može razumjeti da odnos vlasti i talijanskih svećenika nije dobar, ni odnos između hrvatskoga svećenstva nije bio onakav kakvim ga lakonski kratko želi prikazati Milanović. Naime, kao diplomat od formata, Milanović je bio svjestan da je u uzavrelim vremenima bolje preskočiti nezgodne teme nego ih iznositi na vidjelo jer to iznošenje može samo štetiti Crkvi i vjernicima. Kasnije će, šire elaborirajući ponašanje istarskoga hrvatskoga svećenstva, priznati da su među njima postojale tri struje. Prvoj su pripadali oni svećenici koji su bezuvjetno podržavali vlast NOP-a, odnosno nove Jugoslavije. Na čelu ove struje nalazili su se Viktor Herak, župnik u Krnici, i Ferdinand Šenk, župnik u Kršanu. Vidjevši da ne mogu služiti dvojici gospodara, crkvenoj i civilnoj vlasti, obojica su se, napustivši svećenički stalež, priklonili onoj drugoj. Središnja i najvećim dijelom poslijeratnog vremena najbrojnija struja bila je ona oko Milanovića. Ona je stajala na stajalištu da s vlašću treba surađivati kako bi se za Crkvu izborilo što širi prostor djelovanja. U trećoj skupini, koja se zauzimala da se prema vlasti, s obzirom na njezine pritiske na Crkvu, zauzme kritičniji stav, isticali su se Stjepan Cek, župnik u Lanišću, i Miroslav Bulešić, profesor i odgojitelj u pazinskom sjemeništu.⁵⁵

4. Napadi i optužbe protiv biskupa Santina i Radossija

Ako je vrijeme od sredine 1945. do kraja 1946. godine vrijeme taktiziranja tzv. »narodne vlasti« prema Crkvi, koje karakterizira sitno popuštanje i krupno stezanje, podrška narodnoj Crkvi (niže svećenstvo) i osude hijerarhije, diferencijacija među svećenicima prema nacionalnoj pripadnosti i kooperativnosti prema vlasti, onda je čitava 1947. obilježena izravnim pritiskom na Crkvu kao takvu. Rezultat su toga pritiska izravna, česta i raznovrsna represija, montirani sudski procesi, progonstva, sve do fizičke likvidacije. To je bilo uvjetovano spoznajom da se u diplomatsko-političkoj borbi, čija prva uspješna faza završava u Parizu 10. veljače 1947., dobilo sve što se moglo dobiti, pa sad više nije potrebna vanjskopolitička podrška Crkve, a i komunističkom ideološkom matricom koja ne može bez obračuna s idejnim neprijateljem, pa se Katolička crkva kao dežurni krivac proziva za sve neuspjehe i promašaje. U toj ideološkoj matrici nastajalo je ono što teolozi nazivaju »in odium fidei – iz mržnje prema vjeri« za koju je teško naći bilo kakvo racionalno objašnjenje.

Javni tužitelj Ivan Motika zakazao je za 19. veljače 1946. sastanak s predstavnicima Zbora svećenika T. Bankom, predsjednikom, i B. Milanovićem, predsjednikom Nadzornog odbora, radi upoznavanja s pripremama za provođenje petogodišnjeg plana. I iz štuorog Milanovićeve izvješća s toga sastanka jasno je da se radilo o tzv. »informativnom razgovoru«

⁵³ APAS, 8/Ia/1/n. 97, Arresto del sacerdote don Francesco Bonifacio, settembre 1946. Prema: *Isto*, str. 323.

⁵⁴ AH IKD, OFD Milanović, Komisiji za vjerske poslove, Izvještaj iz Istre br. 32/1946, 28. veljače 1946., br. 32/1946.

⁵⁵ B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 206-214.

na kojemu se htjelo svećenicima poslati jasan znak kako se od njih i dalje traži suradnja s vlašću. Motikino upozorenje »da će vlast nastupiti protiv svećenstva ako bi stvaralo neku opozicijsku skupinu«⁵⁶ ukazuje da je budno oko OZNE raspolagalo podacima da se među svećenicima stvarala tiha opozicija koja je kritički promatrala neke poteze vlasti i bila protivna velikoj kooperativnosti Zbora s tom vlašću. Na Milanovićevu primjedbu da neki aktivisti napadima na Crkvu i svećenike stvaraju nepovjerenje prema vlasti i razbijaju narodno jedinstvo, Motika je odgovorio da je razlog tome što su na značajne položaje došle nesposobne osobe. Drukčije kazano, bili su to neobrazovani, ali podobni boljševici kojima su jednako smetali istarski narodnjaci i istarski svećenici.⁵⁷ Dokaz pojačane budnosti zbog nepovjerenja prema Crkvi bio je zahtjev javnog tužitelja da se tekstovi za *Istarsku Danicu* šalju na cenzuru njemu u Labin, iako je uredništvo *Danice* već od ranije rukopis moralo poslati na cenzuru VUJI u Opatiju.⁵⁸ Izgleda da je bio nedovoljan jedan cenzorski filtar. Prije nego će u ožujku 1947. napustiti Istru, biskup Radossi je, po tko zna koji put, prozvan kao sluga međunarodnog imperijalizma. Jednom su ga, na putu prema Puli, zaustavili na graničnom prijelazu između zone »A« i zone »B« kod Vodnjana jugoslavenski pogranični organi i izvršili pretres automobila. Pronađene cigarete i hrana bile su dovoljan razlog da se biskup optuži zbog pokušaja ilegalnog prebacivanja robe reakcionarnim elementima u Puli. Tvrdilo se kako je Radossi posjedovao dvije lažne i jednu ispravnu osobnu iskaznicu. Čak su donesene i tri fotografije s triju različitih iskaznica.⁵⁹ Istrgnutim citatima iz propovijedi, u kojima je Radossi branio svetost privatnog vlasništva, željelo ga se prikazati kao protivnika agrarne reforme, a time i kao neprijatelja siromašnih slojeva (seljaka, kolona i radnika) koji s oduševljenjem pozdravljaju mjere agrarne reforme.⁶⁰

Poučen iskustvom sprječavanja njegova dolaska za blagdan sv. Nazarija 19. lipnja 1946., Santin je 1947. obavijestio VUJU o svojoj nakani da na svečev dan posjeti Kopar te održi procesiju i pontifikalnu misu prigodom koje bi podijelio sakrament potvrde (krizme). Nije zaboravio zamoliti vlast da osigura mir i red. Budući da nikakve informacije o protivljenju njegovu posjetu Kopru nisu stizale ni od VUJE, ali ni od kotarskih vlasti Kopra, biskup je 19. lipnja iz Trsta brodom stigao u Kopar. U luci ga je dio naroda srdačno dočekao, ali su se čuli i uzvici: »Ne želimo fašiste! Iz luke se uputio u zgradu sjemeništa odakle je, u pratnji kanonika, trebao krenuti prema katedrali. I upravo kad se trebalo krenuti prema katedrali, u sjemenište su ušla četiri čovjeka tražeći od biskupa, dakako »u ime naroda«, da odmah napusti Kopar. Iako je neka Kopranka, socijalistička aktivistkinja, upozorila biskupa na zavjeru koju su mu spremili njezini, bilo je prekasno. Još dok je razgovarao s

⁵⁶ AH IKD, OFD Milanović, Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu. Izvještaj iz Istre br. 32/1946., 28. veljače 1946.

⁵⁷ Biskup Santin to je izrazio sljedećim riječima: »Kultura je u rukama neznalica i uličnih bukača.« Poslanica A. Santina, biskupa ujedinjenih biskupija Tršćanske i Koparske (na talijanskom, hrvatskom i slovenskom jeziku). Trst, 18. siječnja 1947. U: *Bollettino delle unite diocesi di Trieste e Capodistria*, br. 1, 22. veljače 1947., str. 32. Upečatljiv opis polupismenog svijeta na vlasti, arogantnih i osvetoljubivih članova KPJ/KPH, koji o samom komunizmu ništa ne znaju, susrećemo kod Fulvia Tomizze. Usp: F. TOMIZZA, *Bolji život*, Istarski književna kolonija »Grozđ«, Pula, 1989., str. 175-202.

⁵⁸ B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 195.

⁵⁹ *GI*, br. 447, Rijeka, 12. veljače 1947., str. 2. Ovdje se ne treba isključiti montaža. Biskup je bio i previše poznata osoba da bi se služio sitnim prijevarama tipa lažnih osobnih iskaznica.

⁶⁰ *GI*, br. 425, Rijeka, 17. siječnja 1947., str. 2.

ovom Koprancu, u sjemenište je provalilo 100-njak ljudi prijeteci biskupu i viuci kako odmah mora otići iz grada. Potom su biskupa zgrabili i, vuci ga po stubama te udarajući šakama i drvenim letvama po glavi, odveli u sjemenišno dvorište. Svega okrvavljenog nastavili su povlačiti i udarati, dok su se izvana preko sjemenišnog zida navaljivali novi napadači. Tek tada je intervenirala milicija i tako spasila biskupa od novih nasrtaja. U kamionu jugoslavenske vojske i pod zaštitom vojnika Santin je prebačen do Albaro Vescova, gdje se nalazio blok koji je dijelio zonu »B« od zone »A«. Tu ga je preuzela saveznička vojska i odvela u biskupsku rezidenciju u Trstu.⁶¹

Nakon napada na biskupa Santina budnost prema svećenicima pojačala se u smislu praćenja govore li pozitivno o biskupu i u kojem svjetlu prikazuju događaje vezane uz napad na biskupa. Situacija je i dalje bila najteža u sjevernom dijelu Istre. Svećenici su morali platiti globu ako nisu prijavili sastanke vjerskih udruženja, kao što su katoličke akcije, Kćeri Marijine, ili ako su s propovjedaonice govorili protiv Darwinove teorije evolucije. Kad je ljeti 1947. Marcello Labor došao u Umag održati propovijed, pozvala ga je milicija da odmah napusti grad pješice. Nakon što je, plašeći se da bi ga na putu mogla zadesiti ista sudbina kao don F. Bonifacija,⁶² odbio otići, strpan je u neku prostoriju punu stjenica i rano ujutro prebačen u Kopar. Rečeno mu je da ima pravo propovijedati u Sloveniji, ali ne i u Hrvatskoj. Mario Kocijančić, župnik u Brdu kod Kopra, bio je deložiran iz stana pod opravdanjem, korištenim u takvim prigodama, da je stan potreban vojsci. Česta pojava bilo je otvoreno onemogućavanje i vjerske pouke na talijanskom jeziku u pretežno talijanskim sredinama.⁶³

Ni u drugim dijelovima Istre, kad su u pitanju vjerske slobode, stvar nije bila puno bolja. Leopold Jurca, rektor pazinskog sjemeništa, osuđen je na 15 dana zatvora zato što nije prijavio održavanje duhovnih vježbi u sjemeništu za skupinu djevojaka u vrijeme božićnih praznika 1946./1947. Franjo Štegel, upravitelj župe u Trvižu, pozvan je na sud u Pazin pod optužbom da je u nekoliko navrata, za vrijeme vjeronauka u crkvi, lakše udario jednoga dječaka. Osuđen je na 15 dana prisilnoga rada, zabranjeno mu je također, u trajanju od jedne godine, predavanje vjeronauka. No pod pritiskom župljana, koji su na vijest o kažnjavanju Šteglja prestali slati djecu u školu, ukinute su obje kazne njihovom župniku.⁶⁴ Za podmetanja i praćenja svećenika posebno je zanimljiv slučaj mladog svećenika Valentina Cukarića. Kao upravitelju župe Štinjan kod Pule, koja se nalazila u zoni »A« (pod anglo-američkom upravom), dobio je od nekog redovnika iz Trsta 250.000 dinara s molbom da taj novac, kad Pula dođe pod jugoslavensku upravu, izruči na određenu adresu. Kako je Cukariću bilo nezgodno držati toliki novac kod sebe, odlučio ga je promijeniti u lire i posuditi određenim osobama, s time da ga poslije vrate onome kome je i bio namijenjen.

⁶¹ Antonio SANTIN, *Al tramonto, ricordi autobiografici di un vescovo*, Edizioni LINT, Trst, 1978., str. 179-182; APAS 15/5 a/nn. 5-7, Resoconto del vescovo al cardinale Luigi Maglione sull'agresione di Capodistria (manoscritto) 21. giugno 1947. U: S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 352-354.

⁶² Francesco Bonifacio (Piran, 1912. – ?, 11. 9. 1946.). Od svećeničkog redjenja 1939. do mučeničke smrti 1946. vodio je župu Krasica na Bujštini. Na povratku iz Groznjana 11. rujna 1946. dočekala ga je narodna straža i odvela u nepoznatom pravcu. Od tada mu se gubi svaki trag. Najvjerojatnije je bačen u neku od tamošnjih jama. I GRAH, *Sudbina nekih crkvenih djelatnika od 1940. do 1990. na području današnje Porečke i Pulske biskupije* (rukopis), str. 4-5.

⁶³ S. GALIMBERTI, *Santin, Testimonianze, nav. dj.*, str. 136, 144.

⁶⁴ B. MILANOVIĆ, *Istra u 20. stoljeću, nav. dj.*, str. 223.

Za ovo je doznala OZNA u Puli i poslala svog agenta Cukariću s molbom da mu promijeni dinare u lire. Kad je Cukarić izbrojio dogovorenu svotu, agent je pograbio dinare i prije teći Cukariću pištoljem pobjegao na biciklu. Prvi put kad je kod bloka kod Vodnjana želio prijeći u dio Istre pod upravom VUJE, Cukarić je uhićen i odveden u zatvor u Opatiji. Zahvaljujući intervenciji B. Milanovića kod vlasti u Zagrebu, oslobođen je mjesec dana nakon uhićenja.⁶⁵

»Krvava krizma u Lanišću« 24. kolovoza 1948. uobičajen je naziv za tragične događaje u kojima je nakon krizme ubijen mladi svećenik Miroslav Bulešić, podravnatelj i profesor u pazinskom sjemeništu, a Jakob Ukmar, kao delegat biskupa Santina, djelatelj krizme, teško pretučen. Ovo ne spada u represiju nego u klasičan zločin i kao takav ulazi u problematiku komunističkih zločina protiv Katoličke crkve u Istri.⁶⁶ Samo nekoliko dana nakon zločina (28. kolovoza) VUJA je raspustila Zbor svećenika sv. Pavla, stalešku organizaciju istarskog »slavenskog« svećenstva. U obrazloženju zabrane stajalo je kako je do toga došlo zbog toga što su članovi Zbora imali neprijateljski stav prema jugoslavenskoj armiji i narodnoj vlasti, odvrćali su narod od sudjelovanja u obnovi i izgradnji Istre. I na kraju obrazloženja stoji da su svećenici, pripadnici Zbora, osnivali »razne organizacije i klubove sa zadatkom da odgajaju djecu u nenarodnom duhu«.⁶⁷

Pred Okružnim sudom u Pazinu vođen je sudski proces od 29. rujna do 2. listopada protiv dvojice svećenika, laniškog župnika Stjepana Ceka i biskupova izaslanika Jakoba Ukmar, te jedanaest civila. Prvooptuženi Stjepan Cek osuđen je na zatvorsku kaznu u trajanju od šest godina i gubitak građanskih prava u tajanju od dvije godine po izdržavanju kazne. Drugooptuženi Jakob Ukmar proglašen je krivim zato što je podupirao župnika Ceka u njegovoj organizaciji provokacija prilikom krizme. Izrečena mu je zatvorska kazna u trajanju od jednoga mjeseca. Međutim, Ukmar je odmah oslobođen jer mu se vrijeme provedeno na liječenju (26. kolovoza – 2. listopada) računalo kao vrijeme provedeno u istražnom zatvoru, a vrijeme provedeno u istražnom zatvoru ubrajalo se u vrijeme izdržavanja kazne.⁶⁸

Sedmorica župljana Lanišća proglašeni su krivim zato što su u kući jednog od njih, na poticaj župnika Ceka, odlučili na dan krizme izazvati nered. Izrečena im je kazna zatvora u trajanju od šest do deset mjeseci. Stvarni krivci za zločin, njih trojica, osuđeni su na tri mjeseca zatvora, ali ne zbog zločina nego zato što su nasjeli na provokacije župnika Ceka i poslije krizme provalili u župni stan.⁶⁹ Tako se ubojstvo dogodilo, a sud se uopće nije bavio pitanjem tko je ubojica. Zato ne treba čuditi ako su stručne ekspertize presude Okružnog suda u Pazinu pokazale da se radi o političkom pamfletu koji je imao jasan cilj: sakriti pravu istinu o zločinu u Lanišću i posijati strah među vjernicima kako bi ih se što više distanciralo od Crkve.⁷⁰

⁶⁵ *Isto*, str. 224.

⁶⁶ Opširnije u: Mate ŽMAK – MATEŠIĆ, *Krvava krizma, Lanišće 1947.*, Župni ured Lanišće, Lanišće, 1997.

⁶⁷ Arhiv postulate sluge Božjeg Miroslava Bulešića (dalje: AP), Zabranjen rad Zbora sv. Pavla (bez datuma).

⁶⁸ AP, U ime naroda, Presuda, Posl. br. K. 65/47, Pazin, 2. listopada 1947.

⁶⁹ *Isto*.

⁷⁰ Ivan MILANOVIĆ, »Događaji u Lanišću 24. kolovoza 1947«, *Hrvatsko sudstvo*, br 4., Zagreb, 1997., str. 34.

5. Agrarna reforma u sustavu represije

Odnose između Crkve i države dodatno je opteretila »Odluka o uređenju agrarnih odnosa i poništenje dražbi na području Oblasnog Narodnog odbora za Istru« koju je 26. studenog 1946. donijela Oblasna narodna skupština za Istru. Prema toj Odluci, u Istri se ukidaju kolonatski odnosi⁷¹ i napoličarstvo,⁷² dok se sve dražbe izvršene u vrijeme fašizma poništavaju. Seljaci postaju vlasnici zemlje ako su je, bilo kao koloni bilo kao napoličari, obrađivali 15 godina i više, računajući od 8. rujna 1943. unazad. Kako u Istri, s jedne strane, većina crkvenih posjeda nije obrađivana u režiji vlasnika (župnika, biskupije ili samostana) nego je davana u razne vrste zakupa, a s druge strane, sve do potpisivanja mirovnog sporazuma s Italijom, nije se mogao primijeniti jugoslavenski Zakon o agrarnoj reformi od 24. studenog 1945., koji je Crkvi dopuštao zemljišni maksimum od 10 ha, prijetila je opasnost da Crkva u Istri ostane bez minimuma od 10 ha posjeda, a u pojedinim slučajevima i bez ikakva posjeda.⁷³ Na ovu je opasnost u više navrata ukazivao B. Milanović. Kao član Komisije za vjerske poslove Vlade NR Hrvatske obraćao se predsjedniku Vlade dr. V. Bakariću i ministru mons. S. Ritigu molbom za ukidanje odluke Oblasne skupštine. Iako je imao obećanje ove dvojice visokih dužnosnika, da se spomenuta odluka neće odnositi na crkveno zemljište u Istri, Oblasna je agrarna komisija požurivala provođenje odluke upravo na crkvenim imanjima.⁷⁴

Opravdano se strahovalo da kolizija između Zakona o agrarnoj reformi i Odluke o uređenju agrarnih odnosa Oblasnog NO-a za Istru može na terenu stvoriti zbrku s neželjenim političkim posljedicama. Pretpostavljao se ovakav scenarij. Seljak napoličar ili kolon, prema Odluci Oblasnog NO-a, dobiva u vlasništvo crkvenu zemlju da bi kasnije, na temelju Zakona o agrarnoj reformi, tu istu zemlju, u okviru zemljišnog minimuma od 10 ha, morao vratiti Crkvi. Sve to bi izazvalo ogorčenje kod seljaka i nepovjerenje prema državi, ali i prema Crkvi. Kako bi se izbjegle neželjene posljedice kolizije dvaju zakona, iz crkvenih je redova došao prijedlog da se iz Odluke Oblasnog NO-a o ukidanju kolonatstva, napoličarstva i kupoprodajnih ugovora kao posljedica javne dražbe, izuzmu crkveni posjedi. Ovaj zahtjev opravdavao se time što bi se primjenom Odluke od 26. studenog Katolička crkva u Istri našla u gorem položaju nego u drugim dijelovima Hrvatske i Jugoslavije, »jer oblasni zakon i agrarna reforma nju bi oštetili dvaput, što se u Jugoslaviji nigdje nije dogodilo.«⁷⁵

⁷¹ Kolonat je vrsta ugovora o zakupu kojim vlasnik zemljišta na određeno vrijeme daje zemlju na obradu slobodnom seljaku (kolonu). Ovaj se obvezuje obrađivati zemlju kao »dobar težak« te vlasniku davati dio uroda, kako je to precizno naznačeno u ugovoru. Budući da je kolonat tretiran kao privatno-pravni ugovor, zadržao se u Dalmaciji i Istri (posebno nekadašnjem Mletačkom dijelu Istre) sve do 1946. godine. *Pravni leksikon* (gl. ur. Vladimir PEZO), LZ MK, Zagreb, 2007., str. 596.

⁷² Slično kao i u kolonatu, vlasnik daje drugome zemlju na obradu. Obradivač (napoličar) se obvezuje vlasniku dati dio uroda, obično je to polovica, odakle je i došao naziv napoličarstvo. O pravnoj naravi napoličarstva postoje različita mišljenja, od toga da se radi o ugovoru o zakupu, ortaštvu od toga da je to ugovor »sui generis«. *Isto*, str. 784.

⁷³ Mato PAVLOVIĆ, »Agrarna reforma u Istri od god. 1946.-1948.«, *Rad JAZU*, knjiga 288, Zagreb, 1952., str. 183-204.

⁷⁴ AH IKD, OFD Milanović, kut: Cul, fasc: b.o, Predstavka B. Milanovića Komisiji za vjerske poslove, Pazin, 18. prosinca 1947.

⁷⁵ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Fond Komisije za vjerske poslove (dalje: FKVP), kut: 29, fasc: Opći spisi, 1-600, Zbor svećenika sv. Pavla za Istru, broj. 42/46, Pazin, 12. prosinca 1946.

S crkvene strane predlagalo se, kad i u Istri počne primjena Zakona o agrarnoj reformi, da se Crkvi dopuste posjedi iznad 10 ha, i to iz dva razloga. Ako se u plodnijim dijelovima Jugoslavije, primjerice u Slavoniji i Banatu, Crkvi ostavilo 10 ha, onda bi u Istri Crkvi trebalo ostaviti najmanje 15 ha oranica, 5 ha pašnjaka i šume. Na drugoj strani tim viškom moglo bi se plaćati sakristana, zvonara, orguljaša i druge župne pomoćnike koje će teško biti plaćati ako Crkvi ostane samo 10 ha.⁷⁶

Jedan od problema u razrješavanju zemljišnoga čvora bilo je i to što je Crkva u Istri dio svojih zemljišnih posjeda stekla dobrovoljnom ostavštinom vjernika. Darovatelji su najčešće tražili da im se zauzvrat služe tzv. fundirane mise.⁷⁷ U slučaju oduzimanja zemlje teško će biti udovoljiti preuzetoj obvezi održavanja tih misa. Umjesto propagandnih povika na bogatstvo Crkve, svećenici su smatrali da bi vlast puno bolje učinila ako bi Mjesne odbore, koji provode agrarnu reformu, uputila da protumače seljacima kako se od prihoda s crkvenih imanja nabavljaju stvari potrebne za liturgiju, počevši od crkvene odjeće, svijeća tamjana, do crkvenih knjiga. Pri tome se ne bi se smjela zanemariti ni povijesna socijalna osjetljivost svećenika za svoje vjernike. Kao seljački sinovi, oni su dijelili sudbinu svojih vjernika. Seljacima, također, treba jasno reći da se svećenici ni danas ne protive pravednoj podjeli zemlje nego se pitaju kako će se odvijati pastoralni rad Crkve ako ostane bez zemljišnih posjeda, vrlo često jedinog izvora prihoda. Nakon ovakvih objašnjenja seljaci bi zasigurno bili umjereniji u svojim zahtjevima za crkvenim posjedima.⁷⁸

Međutim, i prije odluke Oblasne skupštine od 26. studenog 1946. u praksi su se primjenjivali nepisani »klasni zakoni«. Tako se biskup Radossi tužio Oblasnom NO-u u Labinu još na početku 1946. na nepoštivanje institucije privatnoga vlasništva, što se, smatra biskup, vidi u tome da 125 kolona Porečke i Pulske biskupije već tri godine na daju biskupiji ništa od ugovorenih pristojbi. Na potraživanja biskupije odgovaraju da se oni ponašaju prema primljenim naređenjima. Zato biskup traži od Oblasnog NO-a pojašnjenje jesu li posjedi biskupije »zaplijenjeni«, ako jesu, po kojem je to zakonu učinjeno. Napominje kako zapljena crkvenih imanja podliježe crkvenoj kazni ekskomunikacije (izopćenja) iz Crkve. Na kraju pisma, u kojemu je iznio i problem državne plaće za održavanje svećenika i pitanje uzdržavanja svećenika u Raši, Radossi zahtijeva da mu se na postavljena pitanja odgovori. U protivnom, smatrat će: »1. da ne priznajete pravo vlasništva Porečko-pulskoj stolici, 2. da ne kanite odrediti nikakve potpore svećenicima u dušobrižništvu, 3. da ne namjeravate pomoći svećeniku u Raši, 4. da ne priznajete Crkvi pravo vlasništva na nekretnine koje su joj do sad pripadale«.⁷⁹

Iz Oblasnog NO-a Radossiju nikad nije stigao odgovor. Na biskupovo pismo predsjednik Odbora dr. Uroš Jakša rukom je napisao: »Sporazumno s drugom tajnikom odlučeno da se ne odgovara ništa. Međutim poslana je poslanica svim biskupima da podnesu platne

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Zavjetne mise. Onaj tko je ostavio Crkvi posjed zauzvrat je tražio da se za pokoj njegove duše iz godine u godinu, i to godinama, drže mise. Crkva je, preuzimajući posjed, preuzimala i obvezu ispunjavanja pokojnikove oporuke. Usp: Jeronim ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, II. izdanje, Split, 1976., str. 347.

⁷⁸ HDA, FKVP, kut: 129, fasc: Opći spisi 1-600, Zbor svećenika sv. Pavla za Istru, broj: 42/46, Pazin, 12. prosinca 1946.

⁷⁹ AH IKD, OFD Milanović, Pismo biskupa Radossija Oblasnom NO-u, Pula, 10. siječnja. 1946.

spiskove za plaće svećenicima.«⁸⁰ U trenutcima postrevolucionarnog staljinističkog voluntarizma teško je bilo prihvatiti pravnu regulativu koja bi bila iznad toga voluntarizma. Oblasni je NOO 15. veljače 1946. poslao pismo porečkom i pulskom biskupu s molbom da dostavi »platne spiskove« svećenika svoje biskupije, kako bi im se za razdoblje svibanj-prosinac 1945., na ime kongrua, mogao isplatiti iznos koji su primali pod Italijom uvećan za 50%.⁸¹ Smatrajući ponuđeni iznos nedostatnim za izdržavanje svećenika, biskup Radossi je, u ime svećenika Porečke i Pulske biskupije, odbio ponudu.⁸² Tada se Oblasni odbor izravno obratio svim svećenicima Porečke i Pulske biskupije pitanjem: »Da li pristajete ili ne da Vam se a conto Vaših prinadležnosti za mjesec maj-decembar 1945. isplati odmah 2000 lira s tim da Vam se razlika isplati naknadno, zajedno s prinadležnostima za sve protekle mjesece, počev od 1. maja 1945. dalje?«⁸³ Na ponudu se različito reagiralo. Dok su je neki svećenici, pozivajući se na odluke biskupa, odbili, drugi su je, pritisnuti teškom materijalnom situacijom, a držeći se one narodne »bolje vrabac u ruci nego golub na grani«, ipak prihvatili.⁸⁴

Istarsko je svećenstvo bilo svjesno da je, prema kanonskom pravu, rješavanje imovinsko-pravnih odnosa s državom u nadležnosti mjesnog ordinarija. Međutim, kako su odnosi između vlasti u Istri i istarskih biskupa Santina i Radossija postajali sve napetiji, a komunikacija puna međusobnih optužbi, Zbor svećenika sv. Pavla pitao je biskupe što mu je činiti kako bi se zaštitili crkveni posjedi. Zbor je bio mišljenja kako bi bilo najbolje da oba biskupa ovlaste Zbor kao pregovarača s vlašću. U slučaju dobivanja takva ovlaštenja, od svih župnih ureda tražilo bi se da predsjedniku Zbora mons. Banku, poštom, žurno, dostave točan popis crkvenih zemljišta (oranica, vinograda, šuma, pašnjaka).⁸⁵ Pa iako nigdje nema potvrde da su biskupi ovlastili Zbor da u pitanjima imovinsko-pravnih odnosa pregovara u njihovo ime, po inerciji stvari u praksi je Zbor bio jedina crkvena institucija koja je funkcionirala i kao takva jedina je mogla, koliko-toliko, zaštititi crkvena imanja od samovolje lokalne vlasti.

Uzaludno je Milanović ukazivao na određene specifičnosti napoličarstva i kolonata u Istri, gdje seljaci imaju vlastitu zemlju, a tuđu zemlju uzimaju za polovicu prihoda ili određenu novčanu nadoknadu, ne iz nužde nego da bi povećali prihode. Oni kojima je bilo stalo do zarade, stalno su pronalazili nove napoličare i s njima sklapali ugovore tako da su takvi zadržali zemlju jer nemaju napoličara koji 15 i više godina obrađuje njihovu zemlju. Oni pak

⁸⁰ HDA, FKVP, kut: 128, fasc: Opći spisi 1001-1816, Zbor svećenika sv. Pavla za Istru, Pazin, 20. rujna 1946.

⁸¹ Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA), Fond Oblasnog NOO-a, kut: 43, Spisi Tajništva, Pismo Oblasnog odbora, br. 1243/46, 15. veljače 1946.

⁸² Biskupijski arhiv u Poreču (dalje: BAP). Arhiv Porečko-pulske biskupije (1946.), Pismo biskupa Radossija od 21. veljače 1946.

⁸³ Državni arhiv u Pazinu (dalje: DAPA), Fond Oblasnog NO-a u Labinu (dalje FONO Labin), kut: 43, fasc: Spisi tajništva, Oblasni NO za Istru, br. 25/1946, 1. ožujka 1946.

⁸⁴ DAPA, FONO u Labinu, kut: 43, fasc: Spisi tajništva, Odgovori svećenika. Od četiri sačuvana odgovora dva su bila pozitivna i oba su došla iz župa u kojima su župnici bili Hrvati (Krnica i Kaldir), dok su oba negativna došla iz župa na kojima su bili talijanski svećenici (Rakotule i Tar). Neopravdano bi bilo na temelju ovako malog uzorka donositi zaključak da su talijanski svećenici odbili ponudu, a hrvatski je prihvatili. Ipak, takva pretpostavka nije nerealna jer se hrvatsko svećenstvo sve više udaljavalo od biskupa Radossija zbog njegovih nacionalno-političkih stajališta, dok mu je talijansko, iz istih razloga, postajalo još odanije, pa i u stvarima ne toliko bitnim kao što je bilo pitanje kongrua.

⁸⁵ HDA, FKVP, kut: 128, fasc: Opći spisi 1001-1816, Zbor svećenika sv. Pavla za Istru, Pazin, 20. rujna 1946.

kojima je najvažnije bilo da zemlja bude obrađena i da nešto od toga dobiju nisu mijenjali napoličare. Takvi su se sada morali suočiti s činjenicom da bi mogli izgubiti zemlju budući da njihovi napoličari tu zemlju obrađuju preko 15 godina. Događalo se da su i siromašne udovice, koje su imale malu djecu, davale u zakup zemlju bogatijim seljacima, da bi ti bogati seljaci, po sili zakona, sada postali vlasnicima te zemlje.⁸⁶

Aktivisti po mnogim istarskim mjestima ne samo da su požurivali odluke Oblasnog NO-a o ukidanju napoličarstva i kolonastva nego su pojedinim župama oduzimali zemlju i dodjeljivali je seljacima napoličarima ili kolonima, iako su postojali dokazi da tu zemlju nisu obrađivali 15 ili više godina. Dogodilo se to u župama Žbandaj, Sveti Matej Cere, Sveti Ivanac i Šumber. U Svetom Ivanu (kotar Pazin) župniku je agrarna komisija oduzela stan jer u njemu nije stanovao posljednjih 15 godina.⁸⁷

U Kaldiru je (kotar Pazin) Agrarna komisija iz Pazina poništila napoličarski ugovor između Josipa Bertoše i župe Kaldir i dodijelila mu u vlasništvo župnu zemlju iako je ugovor između župe kao vlasnika zemlje i Bertoše kao obrađivača-napoličara potpisan 6. listopada 1940. te nije podlijegao Odluci Oblasnog NO-a.⁸⁸ Na žalbu župnika kako je odluka Agrarne komisije protupravna, stigao je zanimljiv odgovor: »Žalba se odbacuje, a napadnuta odluka mijenja time da se crkvene nekretnine ne dosuđuju obrađivaču jer ih nije obrađivao 15 godina i više, nego se uzimaju u fond viškova i dodjeljuju općenarodnoj imovini pod upravom MNO Motovun, pošto su bile obrađivane u napoličarskom odnosu preko 15 godina po raznim obrađivačima.«⁸⁹

Opravdanje za ovakvu odluku Agrarna komisija pronašla je u čl. 8. Odluke Oblasnog NO-a od 26. studenog 1946., a koja govori o pravilnom tumačenju navedene Odluke.⁹⁰ Župnik Gallo čudio se prozirnosti ovoga tumačenja: nigdje u odluci Oblasnog NO-a, koja se u ovom slučaju primjenjuje, nije propisano da se ugovorni agrarni odnosi na nekom zemljištu zbrajaju, pogotovo ne kad se radi o »raznim obrađivačima, koji se ne mogu smatrati pravnim ni prednicima ni slednicima«.⁹¹ Bilo je jasno da je Oblasna agrarna komisija sebi prisvojila ne samo pravo tumačenja propisa nego i pravo donošenja novih propisa.

U župi Vodice (kotar Buzet) u Riječkoj biskupiji mjesni NO je, bez znanja župnika, crkvenu zemlju i vrt uz župsku kuću predao u najam. Kad je upravitelj župe Antun Mavrić zatražio da se novac dobiven od najamnine kao i od prodaje sijena sa župskih sjenokoša preda njemu, glatko je bio odbijen. Ni nastojanje ordinarijata u Rijeci da se Crkvi vrati ono što je njezino vlasništvo, nije dalo rezultata.⁹² Članovima mjesnog NO-a lakše je bilo provoditi samovolju jer je upravitelj župe Mavrić bio župnik u slovenskoj župi Golac, odakle je samo povremeno dolazio u Vodice. Jedino bi rješenje da se poprave mnoge nepravde počinjene provođenjem Odluke Oblasnog NO-a od 26. studenog 1946., bila primjena Za-

⁸⁶ *Isto*, kut: 132, fasc: Opći spisi 1008-1298, Pismo B. Milanovića Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, Pazin, 28. kolovoza 1948.

⁸⁷ *Isto*.

⁸⁸ *Isto*, kut: 133, fasc: b. o., Oblasna agrarna komisija u Pazinu, Odluka broj: 2038/48, Pazin, 2. studenog 1948.

⁸⁹ *Isto*, kut: 123, fasc: b. o., Oblasna agrarna komisija u Pazinu, Odluka broj: 2038/48, Pazin 19. studenog 1948.

⁹⁰ *Isto*.

⁹¹ *Isto*, kut: 133, fasc: b. o., Pismo župnika Ivana Galla Komisiji za vjerske poslove, Kaldir, 25. siječnja 1949.

⁹² *Isto*, kut: 138, fasc: Opći spisi, Uprava župe Vodice, broj 14, Vodice, 19. srpnja 1951.

kona o agrarnoj reformi, i to po modelu Slovenskog primorja. Tu je vlast ostavila Crkvi 10 ha one zemlje koju je sâm župnik izabrao.⁹³

Na temelju Zakona o agrarnoj reformi u oblasti Istra ekspropirano je 1267 ha crkvenih nekretnina. Od toga je više od polovice (813 ha) bilo na području kotara Lošinj.⁹⁴ Ovi podatci nisu potpuni jer nemamo egzaktnih pokazatelja koliko je ekspropirano na temelju Odluke Oblasne skupštine za Istru, jer se prema toj odluci postupalo sve do rujna 1947. Isto tako, upitan je podatak od samo 118 ha konfisciranih posjeda »narodnih neprijatelja«. Naime, samo je samostan benediktinaca u Dajli kod Novigrada, čija je ukupna imovina konfiscirana nakon sudske presude benediktincima u ožujku 1948., imao 587 ha obradiva zemljišta.⁹⁵

6. Stradavanja redovničkih zajednica

Izvor napetosti bilo je i pitanje vlasništva nad samostanskim zgradama i drugim nekretninama nakon što su talijanski redovnici i redovnice napustili te samostane i otišli u Italiju. Gotovo dvije godine (od travnja 1947. do studenog 1948.) vodila se borba između crkvenih i državnih institucija za vlasništvo nad svećeničkim domom u Iki kod Opatije. Dom je bio u vlasništvu njemačkog svećeničkog udruženja St. Josephspriestergesellschaft iz Brixena u Južnom Tirolu. Uvažavajući novu situaciju nastalu mirovnim ugovorom u Parizu i poteškoće na koje bi, u novim prilikama, Društvo imalo, odbor Društva iznajmio je dom u Iki »Zboru« na dvije godine.⁹⁶ Kad je 28. kolovoza 1947. zabranjen rad Zbora, upravu nad domom preuzeo je Biskupski ordinarijat u Rijeci. Godinu dana kasnije, u kolovozu 1948., atraktivna zgrada doma bila je nacionalizirana.⁹⁷

Samostane franjevacu opservanata u Puli, Pazinu, Rovinju, Lošinju i Nerezinama, koji su se do tada nalazili pod Mletačkom provincijom sv. Franje, preuzeli su 1947. hrvatski franjevci Zadarske provincije sv. Jeronima. Zgrade samostana u Rovinju i Pazinu odmah su proglašene općenarodnom imovinom, nad kojom su nadzor imali tamošnji gradski odbori.⁹⁸ Dio pazinskog samostana nacionaliziran je za potrebe onoga dijela Oblasnog NOO-a koji se iz Labina preselio u Pazin. Obećanje, prilikom useljavanja NOO-a, da će se pošti-

⁹³ Isto, kut: 132, fasc. Opći spisi 1008-1298, Pismo B. Milanovića Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, Pazin, 28. kolovoza 1948.

⁹⁴ Radilo se o samostanskim posjedima, posjedima zbornog kaptola i sjemenišnom imanju Zadarske nadbiskupije. Usp: M. PAVLOVIĆ, *Agrarna reforma, nav. dj.*, str. 202.

⁹⁵ G. TAMBURRINO, *I Benedittini di Daila e S. Onofrio: ultime vicende (1940.1950.)*, Abbazia di Praglia, Praglia, 1997., str. 24.

⁹⁶ Očekivanja da bi društvo iz Brixena (Bersanone) moglo darovnicom predati dom u vlasništvo »Zbora« bila su preoptimistična. AH IKD, OFD Milanović, Pismo B. Milanovića Komisiji za vjerske odnose, Pazin, 8. travnja 1947.

⁹⁷ B. MILANOVIĆ, *Moje uspomene, nav. dj.*, str. 155-156. Od sredine 60-ih do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća u zgradi se nalazio dom za nezbrinutu djecu. Od godine 1985. tu se smjestio Fakultet za hotelijerstvo i turistički menadžment.

⁹⁸ Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Hrvatske rješenjem br. 35175-IV-1948. od 6. IX. 1948. pravno je sankcioniralo pitanje vlasništva nad franjevačkim samostanima venecijanske provincije tako što je zabranilo djelovanje franjevaca ove provincije, a samostanske zgrade u Pazinu, Rovinju, Nerezinama i Malom Lošinju proglašene su narodnom imovinom kojom će upravljati izvršni odbori NOO-a dotičnih mjesta. AH IKD, OFD Milanović, Pismo Komisije za vjerske poslove B. Milanoviću, br. 1337/1948, Zagreb, 30. listopada 1948.

vati pravilo klauzure i samostanski red, ostalo je samo obećanje. U samostan su se uselile i žene, a ponašanje novih stanovnika često je takvo da fratrima onemogućava obavljanje njihovih dužnosti. Vrata samostana stalno su bila otvorena, kasno noću, uz psovke i viku dolazilo se u samostan i sviralo na harmoniju. U takvoj je situaciji gvardijan samostana Atanazije Kocijančić upozorio vlast da će sestre, ako se situacija ne popravi, morati napustiti samostan, a to će, pripominje Kocijančić, izazvati sablazan kod naroda.⁹⁹

Da vlast nije previše brinula o sablazni, pokazat će sudski proces protiv franjevaca samostana sv. Antuna u Puli. Talijanski franjevci ovoga samostana su, vjerujući u poštivanje vjerskih sloboda, ostali u samostanu i nakon što je Pula, kao dio zone »B«, došla pod jugoslavensku vlast. Znak prihvaćanja nove stvarnosti bilo je njihovo sudjelovanje na proslavi priključenja Pule Jugoslaviji u samom središtu grada, kod Slavoluka Sergijevaca, znamenitog antičkog povijesnog spomenika.¹⁰⁰ Poziv organizatora na proslavu fratri su najvjerojatnije shvatili kao znak kurtoazije prema kojemu su se tako i postavili, bez obzira na njihovo osobno neslaganje s razvojem političko-diplomatske situacije koja je dovela do dolaska Pule pod jugoslavensku komunističku vlast.

Unatoč ovome znaku dobre volje, samostan je bio pod stalnom prismotrom UDBE koja je tražila zgodnu prigodu za obračun s fratrima. Kad je fra Smpliciano Gomiero naivno uletio u zamku dvojice agenata UDBE, po nacionalnosti Talijana, i prihvatio njihovu ponudu da u samostanu instalira radiostanicu s koje je, nakon što su ga agenti poučili rukovanju, počeo slati poruke o gospodarskom, vjerskom i političkom stanju u Istri, tražena se prigoda ukazala.¹⁰¹ UDBA, koja je znala za fratrovo privremeno javljanje, upala je u samostan 6. studenog i uhitila svu trojicu članova samostana: Smpliciana Gomiera, gvardijana Serafina Mattiela, Kornelija Hrelju i Ambrogija Bellata iz rovinjskoga samostana koji se zatekao u pulskom samostanu. U hajci na fratre uhićeni su još i Bernardin Beninca iz rovinjskog samostana i ranije spomenuti Atanazije Kocijančić iz pazinskog samostana, kao i neki civili bliski s fratrima. Svi uhićeni optuženi su za špijunažu i dostavljanje informacija »za neku stranu državu«.¹⁰²

Sudski proces protiv optuženih vođen je od 19. do 22. prosinca 1947. godine u prostorijama Osnovne škole Giusue Carduci, s time da je dan prije početka procesa o. Kornelije Hrelja oslobođen zbog nedostatka dokaza. Iz istih razloga oslobođen je jedan civil na kraju procesa. Sudac Josip Dorčić izrekao je 23. prosinca presudu. Svi fratri proglašeni su krivima i osuđeni su na zatvorske kazne od 16 mjeseci (Gomiero) do 3 godine (Bellato). Točno na Božić 1947. u *GI* pojavio se članak o presudi franjevcima, »agentima špijunske službe«.¹⁰³ Nakon izrečene presude fratri su odvedeni u zatvor Zolog kod Ljubljane, a potom u Lepoglavu i, na kraju, u Staru Gradišku. Samostan je zaplijenjen kao imovina narodnih neprijatelja, a crkva zatvorena. Ljeti 1949. fratri su pušteni na slobodu u zamjenu

⁹⁹ AH IKD, OFD Milanović, fasc: M2A085, Pismo A. Kocijančića Komisiji za vjerske poslove, Pazin, 1. studenog 1947.

¹⁰⁰ Albinio Smpliciano GOMIERO, *Nelle arene di Nerone, Diario di galera*, CENS, Milano, 1995., str. 30-31.

¹⁰¹ Berard BARČIĆ, »Pedeseta obljetnica 'slučaja' samostana sv. Antuna u Puli«, *Istarska Danica 1997.*, str. 90-91.

¹⁰² A. S. GOMIERO, *Nelle arene di Nerone, nav. dj.*, str. 35.

¹⁰³ *GI*, br. 43, Rijeka, 25. prosinca 1947., str. 2.

za neke slovenske i hrvatske zarobljenike. Jedino je pater Kocijančić morao kaznu »odraditi« do kraja.¹⁰⁴

Benediktinski samostan u Dajli kod Novigrada s »uzor imanjem« od 586 ha obradive površine prve nevolje s novom vlašću počinje doživljavati potkraj 1945. godine. Odbijanje Amrogija Bizzara, člana dajlske redovničke zajednice, da uđe u mjesni NOO kao predstavnik klera bio je je razlog za pljačkaški upad u samostan. Njegovo odbijanje protumačeno je kao reakcionarno djelovanje čitave samostanske zajednice, zbog čega je »na oku« trebalo držati i ostale redovnike kako svojim idejama ne bi zarazili okolne vjernike. Kad već nije bilo konkretnih dokaza protiv redovnika, zamjeralo im se izrabljivanje kolona na njihovim posjedima, iako su samostanski koloni živjeli sasvim pristojno, što će se očitovati i njihovom obranom redovnika, njihove osobne i imovinske sigurnosti.¹⁰⁵

U ožujku 1946., prigodom posjeta Savezničke komisije za razgraničenje Istri, neki su novinari članovima Komisije predložili posjet samostanu u Dajli. U mjesnom NO-u to je protumačeno kao želja redovnika da se sastanu s članovima Komisije kako bi im iznijeli »optužbe« na račun nove vlasti zbog njihova teškog položaja, ali istog položaja Crkve u Istri. Protiv »protunarodnog« rada redovnika odmah su inscenirane manifestacije. Pod dojmom tih manifestacija neki su se redovnici i koloni sklonili u nedaleki Trst.¹⁰⁶

Nakon nekoliko upada i pljački samostana, 19. prosinca 1946. na stranicama *GI* pojavio se članak pod naslovom *Ostaci fašizma u samostanu Dajla kod Umaga*. Kao i svi onodobni članci o Crkvi, tako je i ovaj nastojao u što gorem svjetlu prikazati djelovanje benediktinaca u Dajli, kao dijela vatikanske zavjere.¹⁰⁷ I dok su optužbe na stranicama *GI* bile daljna priprava za konačni obračun sa zajednicom u Dajli, tri provale tijekom kolovoza 1947. godine predstavljale su bližu pripravu za taj obračun. Prije samog uhićenja sve četvorice redovnika 29. kolovoza 1947., Mjesni NO organizirao je protestne mitinge protiv redovnika u kojima su sudjelovali na brzinu skupljeni seljaci iz okolnih mjesta.¹⁰⁸

U bujskom, potom u koparskom zatvoru dajlski su fratri boravili od uhićenja do pokretanja sudskoga procesa pred Okružnim sudom u Kopru 21. veljače 1948. godine.¹⁰⁹ Izricanjem presude 5. ožujka 1948. završen je ovaj, kako će pokazati kasnije pravne analize, montirani sudski proces.¹¹⁰ Svi optuženi redovnici: Teodor Amato,¹¹¹ Alfonso Del Signore, Amrogio Ottavio Bizzari Benedetto Segatori i Mauro Leilo osuđeni su na gubitak slobode i prisilan rad u trajanju od četiri mjeseca do godinu i pol. Svi su optuženi zbog bavljenja privrednim kriminalom – potajno prebacivanje poljoprivrednih proizvoda u Italiju, sakrivanje energenata i poljoprivrednih strojeva, ilegalno nabavljanje jugolira i lira i lažno prikazivanje samostanskih poljoprivrednih prinosa.¹¹² Samostanski posjedi su, kao vlasništvo

¹⁰⁴ B. BARČIĆ, *Poratna sjećanja jednog franjevca*, Franjevački provincijalat, Zadar, 2008., str. 59.

¹⁰⁵ Giuseppe TAMBURRINO, *I Benedittini di Daila*, nav. dj., str. 31-32.

¹⁰⁶ *Isto*, str. 35.

¹⁰⁷ *GI*, br. 405, Rijeka, 19. prosinca 1946., str. 2.

¹⁰⁸ G. TAMBURRINO, *I Benedittini di Daila*, nav. dj., str. 43-44.

¹⁰⁹ *Isto*, str. 51.

¹¹⁰ Sentenza di abrogazione della condanna dei monaci, tribunale della Contea, No K-5/9, Pola, 17. Febbraio 1947. Poništenje presude, prijevod na talijanski jezik, prema: *Isto*, str. 88-106.

¹¹¹ Suden u odsutnosti, nalazio se u Italiji.

¹¹² Sentenza di condanna dei monaci e di confisca dei beni di Daila, Tribunale Popolare Circondariale Capodistria, il. 5. Marzo 1948. Prijevod presude na talijanski jezik. Prema: G. TAMBURRINO, *I Benedittini di*

narodnih neprijatelja, odmah konfiscirani i stavljeni na raspolaganje »narodnoj vlasti«. Reorganizirano na komunističkim zadružnim načelima samostansko uzor imanje ubrzo je doživjelo svoju devastaciju i propast.

S imovinsko-pravnim problemima i pitanjem osobne sigurnosti suočile su se i ženske redovničke zajednice u kojima su, gotovo odreda, sestre bile Talijanke, dok su Hrvatice i Slovenke u tim samostanima bile prava rijetkost. U valu dramatičnog i tragičnoga talijanskog egzodusa iz Istre koji je, s jedne strane, bio posljedica represije komunističkog režima, a s druge dragovoljnog optiranja za Italiju, talijanske redovnice napuštaju svoje samostane. Tijekom 1946. i 1947. oko 250 talijanskih redovnica, među njima i poneka Hrvatica i Slovenka, napušta Istru i odlazi u Italiju.¹¹³ Neke su prije odlaska, kao one »Sacri Cuori – Presvetog Srca Isusova i Marijina« iz Pule, svoje dvije zgrade ostavile Zboru, što je i pisano ovjereno na sudu. Očekivanja B. Milanovića da će narodna vlast uvažiti darovnicu sestara izjalovila su se. Samostan i pripadajući mu vrt proglašeni su općenarodnom imovinom.¹¹⁴ U Lovranu su talijanske sestre držale internat za 30-ak djevojčica. Riječki biskup Ugo Camozzo plašio se da vlast ne stavi internat u kategoriju narodnog imanja i tako onemogućiti dolazak hrvatskih sestara, pa je zamolio talijanske sestre da ostanu u Lovranu. Redovnice Kongregacije sv. Gaetana u Rovinju držale su internat za talijanske gimnazijalke. Tek što su redovnice otišle u Italiju, nova je vlast preuzela internat i odmah uklonila sve križeve iz internatskih prostorija. Ravnatelj je ovu mjeru opravdavao rastavom države od Crkve. Na insistiranje učenica ipak je dopustio povratak križeva, ali samo iznad kreveta u spavaćim sobama.¹¹⁵ Božo Milanović uspio je preko Komisije za vjerska pitanja u Zagrebu isposlovati da hrvatske redovnice preuzmu neke od napuštenih redovničkih kuća.¹¹⁶

Dakako, spomenute represivne mjere samo su skica za jedno sveobuhvatnije istraživanje u koje bi trebalo ući i pitanje potiskivanja vjeronauka iz školskoga sustava, zabrane održavanja procesija, oduzimanje matičnih knjiga, ometanje bolničkog pastorala, useljavanje drugih lica u župne stanove, ometanje bolničkog pastorala, razni oblici svetogrdnih radnji itd.

Zaključak

Neposredno poslije oslobođenja Istre od nacističko-fašističke okupacije u svibnju 1945. godine, na javnim manifestacijama na kojima se slavila pobjeda dolazi do prozivki i optužbi protiv uglednih hrvatskih svećenika kao suradnika okupatora. Te prozivke prate i konkretne represivne mjere, u prvom redu protiv talijanskoga klera. Sve je to bila posljedica, s jedne strane, prevlasti staljinističkih snaga u istarskom NOP-u, uostalom, kao i čitavom hrvatskom i jugoslavenskom NOP-u, a s druge strane, uvjerenja kako je sudbina Istre riješena na bojnem polju. Staljinističko-sektaške snage smatrale su, još od kraja

Daila, nav. dj., str. 72-87.

¹¹³ I. GRAH, »Poratna sudbina talijanskih časnih sestara«, *Istarska Danica*, Pazin, 2007., str. 175.

¹¹⁴ AH IKD, OFD Milanović, Pismo B. Milanovića Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu, Pazin, 28. veljače 1947.

¹¹⁵ AH IKD, OFD Milanović, Izvještaj Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu, Pazin, 8. travnja 1947.

¹¹⁶ I. GRAH, »Poratna sudbina«, *nav. dj.*, str. 175.

1944. godine, da se NOP treba osloboditi »nepotrebnih suputnika«, a u takve je svakako spadala i Katolička crkva ili, preciznije rečeno, istarsko hrvatsko svećenstvo s kojim se, tijekom ratnih godina, iz taktičkih razloga povremeno računalo kao na suradnike. Odnos prema talijanskom kleru posebna je priča budući da se ovaj nikad nije tretirao suputnikom NOP-a, naprotiv, smatran je njegovim protivnikom.

Međutim, kad je u lipnju 1945. postalo jasno da će se sudbina Istre ipak rješavati za zelenim stolom, vodstvo NOP-a, ispravno ocjenjujući da bi mu u toj borbi dobro došla podrška hrvatskog svećenstva, stupa u kontakt s Božom Milanovićem, neupitnim autoritetom među hrvatskim svećenicima, koji se tada nalazio u Trstu, te ga nastoji pridobiti za suradnju. Sporazum između Milanovića kao neformalnog zastupnika istarskog hrvatskog svećenstva i Dušana Diminića te Ivana Motike, predstavnika NOP-a, potpisan u Trstu 16. srpnja 1945., otvorio je novo poglavlje u odnosima između Crkve u Istri i nove, tzv. »narodne vlasti«. Prihvatanje tekovina NOP-a i podrška novoj vlasti od strane hrvatskog svećenstva, a obećanje otvaranja prostora za slobodno djelovanje Crkve podrškom nekim njezinim vitalnim projektima od strane vlasti, i jedno i drugo jasno istaknuto u Sporazumu, otvarali su perspektivu plodne i, za obje strane, korisne suradnje.

Nade koje je otvarao Sporazum ipak nisu ostvarene. Glavni je krivac tome komunistička ideološka matrica. Ona se se nikako nije mogla osloboditi shvaćanja o Crkvi i njezinim službenicima kao stvarnim i potencijalnim »unutrašnjim neprijateljima« koji samo čeka priliku da u sprezi s »vanjskim neprijateljem«, Vatikanom i međunarodnom reakcijom, naškodi i, u konačnici, potkopa novouspostavljenu vlast. Sliku Crkve kao neprijatelja pojačavala je spoznaja o neuspjehu kontrole Crkve iznutra preko staleškog svećeničkog društva ili pojedinaca raspoloženih surađivati s OZNOM, odnosno UDBOM. Iz ovakve percepcije Katoličke crkve proizašla je državna represija prema »službenicima oltara«, ali i prema običnim vjernicima. Povremeno aktivno sudjelovanje svećenika na javnim skupovima, pozivanje na realizaciju Sporazuma od 16. srpnja kao i sudjelovanje predstavnika vlasti u vjerskim obredima, kao što je tijelovska procesija, stvarali su privid vjerskih sloboda.

Na nižim razinama situacija je bila drukčija. Na seoskim skupovima govorilo se otvoreno i bezobzirno protiv vjere, svećenicima se prijetilo likvidacijom čim se definira granica prema Italiji, uhodilo ih se preko zavrbovanih vjernika – praktikanata, koji su zavrbovani zato što su često kontaktirali sa svećenicima, a ovi su pak u takve vjernike imali povjerenja. Biskupe, po nacionalnosti Talijane, otvoreno se optuživalo kao pristase fašističkog režima. Od verbalnih napada ubrzo se prelazilo na prijetnje, pozive na informativne razgovore, fizičke napade, uhićenja i sudske procese. Fizičke likvidacije svećenika i laika, najčešće bacanjem u jame »foibe«, jasan su dokaz da se vlast nije zadovoljavala metodom represije nego je pribjegavala i otvorenom zločinu, dok je istarska inačica agrarne reforme, radikalnija od državne i republičke, trebala oslabiti gospodarsku osnovicu crkvenoga djelovanja.

Summary

REPRESSION OF THE YUGOSLAV COMMUNIST REGIME TOWARDS
THE CATHOLIC CHURCH IN ISTRIA (1945 – 1947)

Croatian clergy in Istria hoped that harsh attitude of the communist regime would soften after the Agreement between the representatives of the »people's government« and the Church, which was signed on 16th July 1945 in Trieste. However, these hopes soon turned out to be in vain because repression towards clergy and the Church continued, since the efforts of the communist authorities to represent themselves as protectors of religious freedom actually was just a declarative action that was in opposition with the principles of the freedom of consciousness and denomination. Therefore, on the public celebrations of liberation of Istria representatives of Church often delivered speeches, while representatives of communist authorities openly participated in the Catholic liturgy and on the pages of *Glas Istre* officially expressed Christmas Greetings to the all believers.

On the other hand, at the local small festivities the same representatives of the government often openly spoke against the Church, pope and bishops – especially against Antonio Santini, who was bishop of Trieste and Koper, and Raffaele Radossi, who was bishop of Poreč and Pula. In such speeches communists called them »servants of war fascism« and »followers of the international imperialism«. Moreover, on the extant conspiracy lists, which had been created as a preparation for the further prosecutions and liquidations, there were names of some clerics. To be put on such a list it was enough to openly support Christian moral and views. Namely, although clerics in Istria did not compare Christian views and morality with the revolutionary ones, communist authorities did not like any expressions that were in opposition with their views about the core values of personal and social life.

Consequently, while the period between the mid 1945 and the end of 1946 was a time of communists' petty loosening towards the Catholic Church in Istria, with a considerable support to some of the »people's« clerics (although there was a constant condemnation of the ecclesiastical hierarchy), the entire 1947 was marked with direct oppression towards the Church and clergy. The result of such development were various prosecutions, mounted trials, and murders, which were the peek of this repression that ultimately ended as crime. Similarly, this repression, which was in concordance with the communists' ideology and their political praxis, became even more rigid after the, so called, Paris Peace Treaty (signed on 10th February 1947) according to which the major part of Istria finally became a part of Yugoslavia. Namely, now the communist authorities were satisfied with such territorial acquisition, and they did not need any more Church's support in the aforementioned diplomatic struggle.

KEY WORDS: Istria, Catholic Church, People's Liberation Movement in Istria, repression, Croatian clergy, Italian clergy, Antonio Santin, Raffaele Radossi